

Alijenacija i socijalna akceleracija u filozofiji Hartmuta Rose

Lakić, Petar

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:921131>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-01-20**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Petar Lakić

**ALIJENACIJA I SOCIJALNA AKCELERACIJA U FILOZOFIJI
HARTMUTA ROSE**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Luka Bogdanić

Zagreb, veljača 2021.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Teorija socijalne akceleracije.....	4
1.1. Uvod u teoriju socijalne akceleracije	4
1.2. Akceleracija u klasičnoj teoriji društva.....	9
1.3. Akceleracija u suvremenoj teoriji društva	14
1.4. Akceleracija i inercija	16
1.5. Mehanizmi i manifestacije.....	24
1.6. Uzroci i posljedice	29
1.7. Mahniti zastoj.....	38
2. Teorija našeg odnosa spram svijeta	41
2.1. Modernost i <i>Dobar život</i>	41
2.2. Alijenacija i rezonancija	43
2.3. Dijalektika alijenacije i rezonancije.....	48
2.4. Modernost i <i>Nijemi svijet</i>	50
2.5. Dinamična stabilizacija.....	53
Zaključak.....	58
Popis literature	59

Alijenacija i socijalna akceleracija u filozofiji Hartmuta Rose

Sažetak

U ovom diplomskom radu ću prikazati i obrazložiti ključne pojmove i koncepte njemačkog filozofa i sociologa Hartmuta Rose. Konstitutivno iskustvo modernosti je ubrzanost svijeta, života te individualnih doživljaja i iskustava. Iako je tehnologija omogućila mnoštvo mogućnosti za uštedu vremena, paradoksalna nestašica vremena je postala jedna od temeljnih tegoba modernog čovjeka. Teorija socijalne akceleracije Hartmuta Rose predstavlja jedinstveno istraživanje na području vremenskih struktura društva. Analizom ekonomskih, strukturnih i kulturnih procesa modernih kapitalističkih društava iz vremenske perspektive, Rosa otkriva da je akceleracija postala neukrotiva sila u kasnoj modernosti. Posljedice ubranog tempa života modernog čovjeka svoj vrhunac pronalaze u dubokom osjećaju *otuđenosti* od *prostora, vremena, vlastitih radnji, stvari te Sebe i Drugih*. Drugi Rosin projekt se konzekventno nadovezuje na problem akceleracije u modernim kapitalističkim društvima. Cilj *sociologije našeg odnosa spram svijeta* je identificiranje kriterija uspješnog života. Glavna odlika društvene formacije modernosti je mehanizam *dinamične stabilizacije* koji se odražava na čovjekovu *postavljenost u svijetu* u obliku dinamične i kontingentne konkurencije. *Postvarenim* i *otuđenim* odnosima spram svijeta koji proizlaze iz natjecateljske atmosfere modernih kapitalističkih društava Rosa suprotstavlja otvorene, rezonantne odnose kroz koje se subjekt i svijet *prilagodljivo preobražavaju*. Rezonancija tako postaje ključnom kategorijom u mjerenju uspješnosti života. Dijalektika ova dva dijametralno suprotna odnosa spram svijeta, alijenacije i rezonancije, označava ravan na kojoj se odvija čovjekov život u modernom kapitalističkom društvu.

Ključne riječi: Hartmut Rosa, socijalna akceleracija, otuđenje, rezonancija, dinamična stabilizacija

Alienation and social acceleration in the philosophy of Hartmut Rosa

Abstract

In this thesis, I will present and explain the key terms and concepts of the German philosopher and sociologist Hartmut Rosa. The constitutive experience of modernity is the acceleration of the world, life and individual sensations and experiences. Although technology has provided us with many time-saving opportunities, the paradoxical shortage of time has become one of the fundamental hardships of modern mankind. Hartmut Rosa's theory of social acceleration presents a unique study in the field of time structures of society. By analyzing the economic, structural, and cultural processes of modern capitalist societies from a time perspective, Rosa reveals that acceleration has become an indomitable force in late modernity. The consequences of the accelerated pace of modern man's life culminate in a deep sense of *alienation* from *space*, *time*, *one's own actions* and *things*, as well as *Self* and *Others*. Rosa's second project is connected to the problem of acceleration in modern capitalist societies. The goal of the *sociology of our relationship to the world* is to identify the criteria for a successful life. The main feature of the social formation of modernity is the mechanism of *dynamic stabilization*, which is reflected on man's *being in the world* in the form of dynamic and contingent competition. Rosa opposes *reified* and *alienated* relationships to the world that arise from the competitive atmosphere of modern capitalist societies to open, resonant relationships through which the subject and the world are *adaptively transformed*. Resonance thus becomes a key category in measuring life success. The dialectic of these two diametrically opposed relationships to the world, alienation and resonance, signifies a plane on which man's life takes place in modern capitalist society.

Key words: Hartmut Rosa, social acceleration, alienation, resonance, dynamic stabilization

Uvod

Industrijska revolucija je otvorila vrata jedinstvenoj mogućnosti napretka, dotada neviđenoj u povijesti čovječanstva. Oslobođeni i velikim djelom nesputani proces industrijalizacije i modernizacije je drastično preoblikovao društvenu stvarnost. Zahvaljujući novim tehnologijama, čovjek se napokon istrгнуo iz zagrljaja prirode i preuzeo kontrolu nad kormilom svoje sudbine na Zemlji. Kapitalistički motor, koji je od početka diktirao tempo ove preobrazbe čovjekovog odnosa spram svijeta, nikada nije prestao raditi te posljedicama njegovog djelovanja svjedočimo i danas. Zato ne čudi da su brojni filozofi i teoretičari društva kroz povijest za predmet svog proučavanja uzimali upravo ovaj specifični oblik proizvodnje koji je doživio svoj procvat s adventom modernosti. Karl Marx, Friedrich Engels, Georg Simmel, i Max Weber su među značajnijim misliocima koji su svoja istraživanja posvetili „najsudbonosnijoj sili u našem modernom životu.“¹ Upravo moderna kapitalistička društva tvore tlo na kojem Hartmut Rosa provodi analizu vremenskih struktura modernosti za koje smatra da su ključni čimbenik u određivanju kvalitete ljudskog života. Prevladavajući dojam modernog života je da se sve brže i brže mijenja. Iako je tehnološki napredak omogućio jedinstvene prečace za uštedu vremena, moderni čovjek je i dalje pod pritiskom *nedostatka vremena*. Analiza prirode i oblika vremenskih struktura koje čine temelj ovog paradoksa je uglavnom zanemarena u modernoj filozofskoj i sociološkoj misli. Uvidom u vremenske strukture otkrivamo ključno iskustvo modernosti – *akceleraciju*. Prvi i ključni projekt Rosine filozofije, koji je ujedno i predmet ovog diplomskog rada, je formuliranje sistematske teorije socijalne akceleracije. Nesumnjivo, ogroman pothvat s obzirom na samu raznovrsnost fenomena ubrzanja u različitim područjima društva. Srž procesa socijalne akceleracije čine tri analitički različita oblika akceleracije: *tehnološka akceleracija*, *akceleracija socijalne promjene* i *akceleracija tempa života*. Ova tri oblika akceleracije upogonjuju tri vanjska pokretača ili „motora“: *ekonomski motor*, *socijalno-strukturni motor* i *kulturni motor*. *Tehnološku akceleraciju*, koja je najočitiji i najmjerljiviji oblik akceleracije, primjećujemo u ubrzanju prijevoza, komunikacije i proizvodnje. Ona je upogonjena *ekonomskim motorom* čijem djelovanju svjedočimo u imperativima modernog kapitalističkog društva koji su orijentirani na konkurenciju i brzu proizvodnju ogromnih količina robe.

¹ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, MISL, Zagreb, 2006, str. 19.

Akceleraciju socijalne promjene vidimo u povećanoj nestabilnosti vremenskih horizonata te ju pratimo prema stopama kojima se same promjene mijenjaju. *Socijalno-strukturni motor* koji pokreće akceleraciju socijalne promjene primjećujemo u bitnom svojstvu modernih društava, *funkcionalnoj diferencijaciji*, koja se u svakodnevnom životu prikazuje u profesionalnoj specijalizaciji i podjeli rada. Iako funkcionalna diferencijacija modernih društava omogućuje nevjerojatne brzine procesuiranja podataka i proizvodnje dobara, njezinu mračnu stranu vidimo u fenomenu *desinkronizacije* koji nastaje zbog različitih brzina preobrazbe i prilagodbe unutar samih funkcionalnih društvenih procesa. Treći i posljednji oblik akceleracije čini *akceleracija tempa života*. Ona je definirana kao povećanje u epizodama radnji ili iskustava po jedinici vremena te se manifestira u osjećaju ili želji za obavljanjem više aktivnosti u što kraćem vremenskom roku. Subjektivna komponenta akceleracije tempa života izražena je u osjećaju da pojedincu uvijek nedostaje vremena za određene aktivnosti. Objektivna komponenta izražena je u broju aktivnosti koje mogu biti obavljene istodobno, tzv. *multitasking* i u skraćivanju odmora između različitih aktivnosti te ubrzanom prelaženju s jedne aktivnosti na drugu. *Kulturni motor* je glavni pokretač akceleracije tempa života te u sekularnim društvima predstavlja funkcionalni ekvivalent religioznog obećanja vječnog života. Ideju vječnog života koji nas čeka poslije smrti zamijenilo je mnoštvo mogućnosti koje nam svijet nudi. Sva tri oblika akceleracije stoje u recipročnom odnosu uzajamne *eskalacije* koji Rosa naziva *krugom akceleracije* čiju strukturu, pojednostavljeno, možemo prikazati ovako: tehnološka akceleracija uvećava stopu socijalne promjene, koja neizbježno povećava doživljaj tempa života, koji pak zahtijeva sve veću tehnološku akceleraciju u nadi da će se sačuvati vrijeme.

Inspiriran Marxom, Rosa glavnu posljedicu procesa socijalne akceleracije u kasnoj modernosti pronalazi u *otuđenju* ljudskih bića koje se odvija na pet razina: *otuđenje od prostora*, *otuđenje od stvari*, *otuđenje od vlastitih radnji*, *otuđenje od vremena* i *otuđenje od Sebe i Drugih*. Ova dijagnoza nas konzekventno vodi do drugog projekta Rosine filozofije koji on sam naziva *sociologijom našeg odnosa spram svijeta*. Moderna kapitalistička društva su, zbog prisila eskalacije i akceleracije, prisiljena na *dinamičnu stabilizaciju* kako bi se mogla kulturno i strukturno reproducirati. Institucijski, društveni i ekonomski poredak slijede logiku dinamične stabilizacije koja nalaže ravnotežu kroz *eskalacijsko kretanje*. Prema tome, moderni čovjek je prisiljen na instrumentalno *prisivajanje* svijeta i širenje svog udjela u njemu.

Posljedica ovakvog stava prema svijetu je nužno otuđenje čovjeka koje svoj ekstremni izraz pronalazi u stanjima depresije i sindromu sagorijevanja. Ovim stanjima otuđenosti se u Rosinoj filozofiji suprotstavlja koncept *rezonancije*, oblik odnosa spram svijeta gdje se subjekt i svijet susreću i preobražavaju. Alijenacija, izazvana akceleracijskim imperativima modernog društva, dobiva svoje *drugo* u rezonanciji. Za kvalitetna rezonantna iskustva su bitne stabilne *osi rezonancije: horizontalna, dijagonalna i vertikalna*. Prigušivanjem svih osi rezonancije subjekt prestaje biti sposoban za *prilagodljivo preobražavanje* svijeta i time mu se svijet nameće kao *odbojan i nijem*.

Cilj ovog diplomskog rada jest predstaviti Hartmuta Rosu kao originalnog mislioca modernog doba koji kroz analizu koncepata socijalne akceleracije, alijenacije i rezonancije postavlja naglasak na kritiku nametnutog vremenskog režima unutar modernog kapitalističkog društva i time nam omogućuje percepciju vremena kao društvenog konstrukta koji je podložan promjeni. Uvođenjem koncepta rezonancije kao „*drugog alijenacije*“² te rekonceptualiziranjem alijenacije, Rosa postavlja svojevrstan presedan za daljnje diskusije u područjima sociologije i socijalne filozofije.

² Hartmut Rosa, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, Polity, 2019, str. 178.

1. Teorija socijalne akceleracije

1.1. Uvod u teoriju socijalne akceleracije

Vodeći se hipotezom da je modernost višeslojni proces *u vremenu* koji označava kulturne i strukturalne preobrazbe vremenskih struktura i horizonata, Hartmut Rosa započinje razradu teorije socijalne akceleracije s osvrtom na problematičnost kategorije vremena i njezino tumačenje u *sociologiji vremena*. Kao posebna grana sociologije, sociologija vremena istražuje utjecaj vremena na društvo i ljudske aktivnosti. Društveni svijet je prožet dinamičnim procesima i prema tome vrijeme je ključna kategorija u svakoj analizi društva i društvenih fenomena, no Rosa u svojoj analizi pronalazi da se sociologija vremena trenutno nalazi u nezavidnom položaju i literaturu koju je ona proizvela dijeli na tri kategorije. U prvoj kategoriji pronalazimo djela preglednog karaktera koja sistematiziraju prethodne uvide o sociologiji vremena iz izrazito različitih gledišta. Glavni karakter preglednih radova je tvrdnja da je sistematizirani materijal dovoljan za analizu vremenskih struktura društvenog svijeta. Drugu kategoriju sačinjavaju detaljne studije vremena i vremenskih struktura koje za svoj predmet imaju specifičan fenomen i koje tako teoretski osiromašene tretiraju vrijeme kao samorazumljivu kategoriju. Posljednja kategorija obuhvaća teoretske analize vremena koje teže sistemskoj jasnoći socijalno-znanstvenog ili socijalno-filozofskog koncepta vremena. Nedostatak posljednje vrste radova Rosa vidi u visokoj razini apstraktnosti koja obezvrjeđuje empirijski relevantne fenomene i metodološki je sklona solipsizmu. Pronašavši sociologiju vremena u položaju gdje ne postoji sistemska veza same grane s empirijskim istraživačkim programima, Rosa preispituje i odbacuje prijedlog da se okrenemo prema filozofskom pristupu vremenu:

„Prijedlog ... da bismo se u takvoj situaciji trebali vratiti filozofskom pristupu vremenu kao jedinstvenom temelju naših nastojanja kada bolje pogledamo postaje jednako neperspektivan: filozofski koncepti vremena koje su formulirali Augustine, Immanuel Kant, Henri-Louis Bergson, John Ellis McTaggart, Martin Heidegger ili Margaret Mead, i o kojima se kasnije raspravljalo, nisu ništa manje heterogeni, neusporedivi i nepodudarni. Ovi se mislioci ne slažu ni u najosnovnijim pitanjima koja se tiču stvarnosti vremena, je li ono prirodna kategorija ili pripada intuiciji ili razumijevanju, ili je umjesto toga društveni konstrukt.“³

³ Hartmut Rosa., *Social acceleration: A new theory of modernity*, Columbia University Press, New York, 2013, str. 3.

S obzirom na navedeno, teorija socijalne akceleracije nije zamišljena kao doprinos sociologiji vremena, već joj je zadatak prikazati aktualni razvoj društvenih događaja i problema u kontekstu procesa modernizacije s naglaskom na prijelom između *klasične modernosti* i *kasne modernosti*. Društvene promjene možemo analizirati „makrosociološki“ kao preinake u objektivnim socijalnim ili sistemskim strukturama i „mikrosociološki“ s gledišta subjekta (eng. *actor*) u preobrazbama identiteta. Vremenski horizonti i strukture su konstitutivni elementi u formiranju identiteta individualnog subjekta jer čvrsti fakticitet vremena (koji nam se nameće kao „prirodna i samorazumljiva činjenica“) i njegova društvena priroda nerazdvojno su povezani i sačinjavaju centralnu točku za koordinaciju i integraciju individualnih životnih planova u zahtjeve sustava.⁴ Prema tome, društveno-strukturni proces modernizacije se nužno odvija uz preobrazbu individualnog identiteta i etička i politička pitanja o tome *kako želimo provoditi naše vrijeme* moraju biti povezana.

Istraživanja u sociologiji vremena nam ipak postavljaju dvije čvrste polazne točke. Prema prvoj mjerenoj vremenu, percepcija vremena i vremenski horizonti izrazito ovise o kulturi i mijenjaju se sa socijalnim strukturama društava. Tako je u arhajskim, kastinski diferenciranim društvima prevladavalo *cikličko poimanje vremena* prema kojem se procesi i događaji neprekidno ponavljaju. Suprotno tome, u oštro diferenciranim društvima rane modernosti *linearno poimanje vremena* zamjenjuje arhajski *krug vremena* s neizmjenjivom niti koja započinje u prošlosti i provlači se kroz sadašnjost prema budućnosti. Naposljetku, u funkcionalno diferenciranim društvima s visokom razinom moderniziranosti prevladava linearno poimanje vremena s otvorenom budućnošću gdje povijesni razvoj više nema cilj i čiji kraj ostaje neizvjestan. Kapitalistički modus proizvodnje je učvrstio linearno poimanje vremena; pošto je prošlost „nedohvatljiva“, budućnost je predstavljena kao puna još nerealiziranih i dostupnih mogućnosti. Prema drugoj, vremenske strukture promatranog društva su kognitivno i normativno obvezujuće te su duboko usidrene unutar strukture ličnosti koja određuje habitus pojedinaca. Međuovisnost koja proizlazi iz te nerazrinsive povezanosti postaje dio pojedinčeve ličnosti. Moderna „društva discipline“, tvrdi Rosa osvrćući se na promišljanja Michela Foucaulta i Norberta Eliasa, postižu disciplinu i moć planiranja sredstvima utvrđivanja i internalizacije vremenskih struktura.

⁴ Usp. *Isto*, str. 4.

„I uistinu, kako su brojne studije pokazale u međuvremenu, ključne institucije disciplinskih procesa, zatvori, škole, vojarne i bolnice karakterizira, prije svega, strogo reguliranje vremena.“⁵ Ipak, proces u kojem se sistemske vremenske perspektive i uzorci usklađuju s pojedinčevim nije ograničen na pojedine institucije već se odvija neprekidno u svim oblastima života i društva.

Subjekti, prema Rosi, uvijek istovremeno razvijaju tri različite vremenske perspektive. Na prvom mjestu stoje vremenske strukture svakodnevnog života (ponavljajuća rutina odlaska na posao i odmora, buđenje i spavanje, itd.). Drugo mjesto zauzima subjektova perspektiva na život kao cjelinu u kojoj se osvrće na svoj „životni vijek“, tzv. *biografsko vrijeme*. Treće mjesto čini subjektovo iskustvo svakodnevice i vlastitog životnog vijeka uklopljeno u vrijeme njegove epohe, njegove generacije i njegovog doba, *povijesno vrijeme*. Međusobno djelovanje triju navedenih razina vremena i vremenskih horizonata određuje subjektov *bitak u vremenu* (eng. *being-in-time*). Rosa naglašava da njegovo korištenje sintagme bitak u vremenu nikako ne smijemo protumačiti u kontekstu ontološkog vremena koje je neovisno o subjektu jer je mišljenja da se iskustvo vremena prvo konstituira u društvenom kontekstu⁶. Također, to djelovanje mora biti usklađeno na sve tri razine:

„Primjerice, kada se dnevna rutina studenta sastoji od buđenja u podne, odlaska u kafić, a zatim u revolucionarni studentski klub, prije ili kasnije pojavit će se goruće pitanje je li to kompatibilno s njegovim planom da postane pravi sveučilišni profesor i mirovinu ugodno provede u Toskani, te može li se takva vrsta rutine ozbiljno održati ako usput ne želi postati ekonomski isključen. Slično tome, postaviti će se pitanje je li njegov životni plan općenito još uvijek u skladu s vremenom - i je li još uvijek u skladu sa stvaranjem dugoročnih životnih planova.“⁷

Vrijeme, kao iznimno važan resurs, zahtijeva razmatranje na sve tri razine i kolektivna priroda svakog konkretnog vremenskog obrasca zahtijeva *sinkronizaciju*. Ritam, brzina, trajanje i redoslijed naših aktivnosti gotovo je uvijek propisan kolektivnim vremenskim uzorcima i zahtjevima za sinkronizacijom (rokovi, radno vrijeme, raspored javnog prijevoza itd.).

Pojedinac je prisiljen donositi bolne odluke o sudjelovanju u društvenoj sferi s obzirom na zahtjeve sinkronizacije.

⁵ *Isto*, str. 7.

⁶ *Usp. Isto*, str. 333.

⁷ *Isto*, str. 9.

Konstantno moramo orijentirati naše radnje prema komplementarnim aktivnostima i vremenskim uzorcima naših interakcijskih partnera kako bi osigurali barem privremenu sinkronizaciju.⁸ Tipičan životni plan (koji se odvija u fazama obrazovanja, unosnog posla i mirovine) je društveno-kulturni konstrukt koji ne posjeduje univerzalnu ispravnost i koji pokazuje znakove propadanja u suvremenom društvu. Pošto subjekti nisu u mogućnosti utjecati na *povijesno vrijeme*, držanje našeg *bitka u vremenu* je uvijek rezultat kompleksnih kulturnih i strukturnih odnosa. Konačnost individualne egzistencije, koja ukazuje na nesklad između ograničenog individualnog životnog vijeka i neograničenog *vremena svijeta* biva pomirena s uvođenjem četvrte razine vremena, *svetog vremena*. Ono nadilazi linearno biografsko i povijesno vrijeme te uspostavlja njihov početak i kraj tako da ih svodi na jedno zajedničko *bezvremeno vrijeme*, odnosno kao što piše Rosa da su u kršćanskom životu vrijeme života i vrijeme svijeta spojeni zajedno na takav način gdje su oboje usmjereni prema budućem kraju svijeta u posljednjem sudu.⁹

Pitanje tko određuje ritam, trajanje, redosljed i sinkronizaciju aktivnosti i događaja tvori poprište za sukobe interesa i borbe za vlast. Nije slučajnost da su se politički preokreti odigrali kao borba za određivanje kalendara i da su novi vlastodršci htjeli utvrditi svoj položaj uvođenjem novog kalendara, npr. francuski republikanski kalendar koji je bio u uporabi od 1793. do 1805. godine. Vremenske perspektive i obrasci predstavljaju privilegiranu točku za društveno-znanstvenu analizu svih kulturnih i strukturnih formacija jednog doba i prema tome imperativ adekvatne društveno-znanstvene dijagnoze vremena nalazimo upravo u analizi *našeg doba* i *naših* vremenskih struktura.¹⁰ Iskustvo akceleracije je ključno za naše doba i njegove tragove možemo pronaći u gotovo svakoj popularnoj i akademskoj dijagnozi vremena.

Osnovnom iskustvu modernosti¹¹ se, na prvi pogled, suprotstavlja dijametralno suprotno iskustvo *socijalne rigidnosti* (eng. *social rigidity*):

⁸ Usp. *Isto*, str. 10.

⁹ Usp. *Isto*, str. 11.

¹⁰ Usp. *Isto*, str. 12.

¹¹ „Sve je u neprekidnom toku“, „Sve postaje brže i brže“, itd.

„Ovdje se govori o „kristalizaciji“ kulturnih i strukturnih formacija vlastitog doba koje se čini poput "željeznog kaveza" u kojem se više ništa bitno ne mijenja i ništa novo ne događa. U ovom pogledu na suvremeno društvo trenutnu epohu karakterizira upravo način u kojem, čini se, svaki pokret ima kraj: utopijske su energije iscrpljene jer su iskušane naizgled sve intelektualne i duhovne mogućnosti, a to se može proširiti u jednoličnu dosadu“¹²

No Rosa pronalazi da su te dvije dijagnoze vremena povezane u pojmu *mahnitog zastoja* (eng. *frenetic standstill*¹³) koju pronalazi u djelu Paula Virilia. Pojam *mahnitog zastoja* je jedna od centralnih točaka u Rosinoj teoriji socijalne akceleracije i njegov sadržaj je posebno obrađen u drugom poglavlju (vidi §1.7.).

„Kad su mladu medijsku ličnost nedavno pitali što ga je zaista ispunilo strahom, odgovorio je: 'Ideja da bi sve moglo postati statično, da bi stroj mogao stati. Zato nikad ne uzimam odmor duži od deset dana. Užasavam se nepokretnosti.' Ova slutnja, dostojna vozača koji se boji ostati bez benzina, otkriva hipertenziju ljudi današnjice. Svatko može lako zamisliti zastoj koji će ih jednog dana zasigurno zadesiti, ne samo sklerozu zbog starosti i gubitka refleksa, već bihevioralnu inerciju zbog brzine i smanjene dubine polja njihovih neposrednih aktivnosti.“¹⁴

Bujica povijesnih događaja je samo priprema za neizbježnu tromost u razvoju ideja i dubokih društvenih struktura.¹⁵ Paradoksalnu istodobnost socijalne akceleracije i socijalne rigidnosti možemo pronaći na sve tri razine percipiranja. S druge strane, najočitiji je problem jednosmjerne akceleracije u *desinkronizaciji* koja se odvija na tri razine. Na prvoj razini pronalazimo dijagnozu vremena koja tvrdi da su sistemski procesi modernog društva postali prebrzi za pojedince koji žive u njima. Prigovor da su subjekti nefleksibilni i tromi, drugim riječima, prespori za „izazove vremena“ – često koriste poslodavci, ekonomisti i političari kada moraju objasniti sistemske nedostatke (npr. nezaposlenost).¹⁶ Drugu razinu fenomena desinkronizacije zapažamo u propadanju percepcije svakodnevnog vremena, biografskog vremena i povijesnog vremena u modernim kapitalističkim društvima. Ovaj oblik

¹² Hartmut Rosa, 2013, str. 15.

¹³ Izraz *frenetic standstill* je engleski prijevod Virilijevog izraza *inertia polaire*. Moj slobodni prijevod je *mahniti zastoj*.

¹⁴ Paul Virilio, *Polar Inertia*, Sage Publications, London, 2000, str. 78.

¹⁵ Usp. Hartmut Rosa, 2013, str. 15.

¹⁶ Usp. Isto, str. 17.

desinkronizacije najbolje opisuje Lübbeov pojam *sažimanja sadašnjosti* (eng. *contraction of the present*):

„To znači da se u dinamičnoj civilizaciji, proporcionalno povećanju broja inovacija u jedinici vremena, smanjuje broj godina tijekom kojih se možemo osvrnuti unatrag, a da ne vidimo svijet koji je stran našem pouzdanom suvremenom svijetu, kao i zastario u značajnim empirijskim aspektima. Svijet koji umjesto toga vidimo predstavlja prošlost koja nam je postala čudna, čak i neshvatljiva.“¹⁷

Na trećem mjestu stoji desinkronizacija unutar samih funkcionalnih sustava pa su tako politika i zakonodavstvo podložni sporijim promjenama nasuprot brzini kojom se promjene odvijaju u oblastima ekonomije, znanosti i tehnologije.

Akceleracija, kao konstitutivni dio modernosti, prelazi kritični prag u *kasnoj modernosti* iza kojeg društvena sinkronizacija i integracija više nisu moguće. Aktualne dijagnoze vremena konvergiraju u vjerovanju da je moguće prepoznati lom u razvoju modernosti koji nas prisiljava da redefiniramo sadašnje doba kao *kasnu modernost* ili *postmodernost*. No, u društvenim znanostima ne postoji suglasnost oko pitanja kada se taj lom dogodio u povijesti i na kojim osnovama počiva. U namjeri da prevlada proizvoljnu upotrebu pojmova, Rosa promatra koncept *kasne modernosti* iz strukturne perspektive pošto se on u literaturi često koristi u kontekstu analize strukturnih izmjena u modernom društvu. Sukladno tome, smatra da je potrebno promatrati koncept *postmodernosti* iz kulturne perspektive zbog njegove oblikovanosti kulturnim studijama i filozofijom. Također, *postmodernost*, ne samo da ukazuje na snažniji lom u ili unutar modernosti već podrazumijeva i pojavu nečeg kvalitativno novog. Na prvi pogled, to novo pronalazimo u procesu globalne sinkronizacije koji svoj izraz *par excellence* pronalazi u globalnoj računalnoj mreži poznatijom pod imenom Internet, gdje se širom svijeta svi događaji odvijaju istodobno.

1.2. Akceleracija u klasičnoj teoriji društva

Rosina teorija socijalne akceleracije pronalazi dobar dio svoje uvjerljivosti u kritičkoj asimilaciji centralnih uvida četiriju klasičnih socioloških mislioca: Max Webera, Georg

¹⁷ Hermann Lübbe, „Contraction of the present“, u: Hartmut Rosa (ur.), William E. Scheuerman (ur.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity*, CIT University Park, Pa., Pennsylvania State University Press, 2009, str. 159.

Simmela, Emile Durkheima i Karl Marxa. Rosa dijeli njihovu analizu procesa modernizacije na četiri ključne dimenzije: *kultura, tip osobnosti, društvena struktura i odnos prema prirodi*. Rosa analizom konceptualnih nacrtu klasičnih teoretičara društva želi odgovoriti na pitanje njihovog doprinosa sistematskoj i kategoričkoj analizi modernog procesa akceleracije, izrazito u njegovim uzrocima, manifestacijama i posljedicama. Analiza započinje s pretkom moderne teorije društva, kako ga Rosa naziva, Karl Marxom. „Sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara se u dim, sve što je sveto oskvrnjuje se, i ljudi najzad bivaju prisiljeni da na svoj životni položaj, na svoje međusobne odnose pogledaju trezvenim očima.“¹⁸ Marx pronalazi uvjet opstanka klase buržuja u konstantnom revolucionariziranju sredstava za proizvodnju, što za posljedicu ima revolucionariziranje cjelokupnih društvenih odnosa. Opstanak ranijih industrijskih klasa je počivao na čuvanju starog načina proizvodnje i prema tome je Marx opisao povijesno novi oblik socijalne akceleracije. Često citirana i parafrazirana revolucionarna Marxova misao ukratko opisuje proces modernizacije kao proces akceleracije u kojem možemo razlikovati dva karakteristična principa akceleracije. Na prvom mjestu stoji Marxovo dinamično razumijevanje povijesti gdje se povijesni razvoj odvija na bazi dijalektične igre između proizvodnih snaga koje se kontinuirano razvijaju i proizvodnih odnosa koji se mijenjaju na odgovarajući način. Sve dok čimbenici svojstveni kapitalističkom modusu proizvodnje vode ovaj proces naprijed, on ubrzava razvoj aktualnih proizvodnih snaga i time u konačnici, napredak povijesti na jedinstven način.¹⁹

Na drugom mjestu je vrijeme kao čimbenik u proizvodnji i prema tome „oskudna roba“ unutar kapitalističkog procesa proizvodnje:

„Ekonomiziranje vremenom, na to se naposljetku svodi sva ekonomija. Kao što pojedinac mora ispravno rasporediti svoje vrijeme da bi u primjerenim proporcijama stekao znanja ili da bi zadovoljio različite zahtjeve za svoju djelatnost, tako i društvo mora svrsishodno rasporediti svoje vrijeme da bi postiglo proizvodnju primjerenu svojim sveukupnim potrebama.“²⁰

Ovo objašnjava zašto su moderna kapitalistička društva usredotočena na instrumentalno povećanje brzina u prijevozu, komunikaciji, proizvodnji i organizaciji te na povećanje u brzini

¹⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifest komunističke partije i drugi programski spisi*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 23-24.

¹⁹ Usp. Hartmut Rosa 2013 str. 47-48.

²⁰ Karl Marx, *Temelji slobode: Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 65.

opticaja kapitala. Iako je akceleracija nerazvijen i poprilično marginalan aspekt u Marxovoj teoriji klasne borbe, njegov pristup postavlja temelje za objašnjenje sva tri oblika akceleracije: *tehnološku akceleraciju, akceleraciju socijalne promjene i akceleraciju tempa života*.²¹ Kod Marxa i Engelsa to je izvedeno iz stalne egzistencijalne nesigurnosti, ekonomske konkurencije, i podjarmljivanja radnika vremenskim diktatima strojeva i prema tome, sistematska teorija akceleracije nesumnjivo čini dobro ako unutar sebe integrira Marxovu analizu kapitalističkih ekonomskih procesa.²²

Max Weber je u svojim istraživanjima poseban naglasak stavio na motivaciju za djelovanje unutar kapitalističkog sistema. Weber određujući karakteristiku kapitalističkog *ethosa* pronalazi u odnosu prema vremenu kao oskudnoj robi najvišeg ranga. U svom poznatom eseju *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Weber otkriva da je raskrižje, na kojem se Protestantska etika i kapitalistički *ethos* susreću, u obvezi da se vrijeme iskoristi što je efikasnije moguće:

„Traćenje vremena je na taj način prvi i u načelu najsmrtniji grijeh. Raspon ljudskog života je beskonačno kratak i dragocjen da bi se uvjerilo u vlastitu izabranost. Gubljenje vremena kroz društvenost, naklapanje, luksuz, čak i spavanje više nego što je potrebno za zdravlje, najviše šest do osam sati, vrijedno je apsolutne moralne osude. Još uvijek ne vrijedi, kao kod Franklina, da je vrijeme novac, ali tvrdnja je istinita u izvjesnom duhovnom smislu. Ono je beskonačno vrijedno, jer je svaki izgubljeni sat izgubljen za rad na slavi Božjoj.“²³

Iz ove perspektive, disciplina vremena izgleda više kao kulturna pretpostavka kapitalizma.²⁴ U kontekstu socijalne akceleracije se također ističe Weberov proces *racionalizacije* društva koji za posljedicu ima tzv. *željezni kavez*. Koncept željeznog kaveza opisuje povećanu racionalizaciju društvenog života koja zarobljava pojedince unutar odnosa koji se temelje na proračunatosti, kontroli i učinkovitosti. Rosa s pravom konstatira instrumentalni karakter racionalizacije kao postizanje *više u manje vremena*. Prema navedenom, Weberov proces *racionalizacije* može biti opisan kao proces akceleracije pošto pronalazi da je njegov

²¹ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 49.

²² Usp. *Isto*, str. 49.

²³ Max Weber 2006, str. 117.

²⁴ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 50.

korijen u poboljšavanju odnosa iskorištenih sredstava i postignute svrhe.²⁵ Ovdje se možemo osvrnuti na riječi Georga Lukácsa koji u svom izlaganju fenomena postvarenja piše o rastućoj racionalizaciji unutar procesa proizvodnje koja, s jedne strane, svodi rad na mehaničko ponavljanje. Pa tako prema Lukácsu razvitak radnog procesa „od zanata preko kooperacije, od manufakture do strojne industrije, pokazuje stalno rastuću racionalizaciju, sve jače isključenje radnikovih kvalitativnih, ljudsko individualnih odlika.“²⁶ Rosa zaključuje da i za Webera u centru procesa modernizacije stoje principi akceleracije, no smatra da je još udaljeniji od Marxa po pitanju razvoja teorije socijalne akceleracije.

Durkheimovo razumijevanje modernosti je povezano s racionalizacijom društvenih procesa u razvoju socijalne diferencijacije funkcionalnih i vrijednosnih sfera. U potrazi za novim oblicima socijalne integracije i solidarnosti, Durkheim pronalazi da su dinamizirana, fragmentirana i ubrzana društva rezultat zgušnjavanja društvenih odnosa.²⁷ U svojoj analizi anomičnih oblika podjele rada, Durkheim identificira socijalnu anomiju kao posljedicu pretjerano brzih društvenih promjena. Kao rezultat visoke stope promjena, svijest i pravila društvene međuovisnosti propadaju prije nego što se novi oblici socijalne integracije stignu oformiti. Stoga socijalna promjena i rastuća diferencijacija same po sebi nisu problem, već njihov prebrzi tempo.²⁸

Iako Durkheimov interes leži u pitanjima stabilnosti i reda unutar društva suočenog sa stalnom akceleracijom i fragmentacijom društvenih odnosa, njegove refleksije ne nude sustavno kulturno tlo za iskustvo akceleracije te analizu njezinih društveno-strukturnih posljedica.²⁹

Posljednjeg među klasicima sociološke misli, Georga Simmela, Rosa izdvaja zbog procesa *individualizacije* koji stoji kao neupitno svojstvo modernizacije. U Simmelovom iskustvu modernosti također dominira nadmoćan osjećaj pojačavanja i akceleracije društvenih procesa razmjene te neprestana dinamizacija svih društvenih odnosa. Kao što piše Simmel:

²⁵ Usp. *Isto*, str. 50.

²⁶ Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1970, str. 155.

²⁷ Usp. Hartmut Rosa, 2013, str. 50-51.

²⁸ Usp. *Isto*, str. 51.

²⁹ Usp. *Isto*.

„Sva užurbanost, vanjska žudnja i strast za užicima našeg doba samo su posljedica i reakcija na to što se osobne vrijednosti traže na razini na kojoj ih uopće nema: na to što se tehnički napredak bez daljnjeg smatra napretkom kulture, što se na duhovnim područjima metode često smatraju svetima i važnijima od sadržajnih rezultata, što težnja za novcem ostavlja daleko za sobom težnju za stvarima za čije je stjecanje novca sredstvo“³⁰

Za Simmela je velegrad, tvrdi Rosa, paradigma za modernost i mjesto u kojem istovremeno egzistiraju krajnja individualizacija i najnaprednija podjela rada. Definiciju užurbanog *tempa života* koji nastaje u velegradu pronalazimo u Simmelovom poznatom djelu *Filozofija novca (Philosophie des Geldes)*: „Ono što doživljavamo kao tempo života je proizvod zbroja i dubine njegovih promjena. Značaj novca u određivanju tempa života (u određenom razdoblju) je , prije svega, ilustriran činjenicom da promjena u monetarnim okolnostima donosi promjenu u tempu života.“³¹ Pojedinci su, zbog rastućeg utjecaja i karaktera moderne monetarne razmjene, prisiljeni raditi promjene u vlastitom sustavu vrijednosti s obzirom na parametar vremena koji određuje konačnu vrijednost željenog objekta. Promjene, nametnute visokim ritmom života, manifestiraju se u preobražaju individualnih struktura ličnosti. Prema tome, društveni zahtjevi ubrzane modernosti se reflektiraju u individualnom inventaru osjećaja, stavu, obrascu stimulacije i odnosu između osjećaja i razuma. S jedne strane, pojedinci reagiraju na dinamični karakter modernosti s indiferentnošću spram sadržaja koji im svijet nudi, dok je s druge strane izražena ovisnost o novim stvarima i sve ekstremnijim iskustvima koja stimuliraju osjete.

Treba reći da je Simmel među navedenim klasičnim misliocima jedini zadržao koncept akceleracije u blizini središta svoje definicije modernosti, no nije ga formulirao kao samostojeću teoriju.³²

Može se reći da navedene klasične interpretacije modernosti sadrže, u svojim još uvijek utjecajnim definicijama modernosti kao procesa *individualizacije, racionalizacije, diferencijacije i povećane dominacije nad prirodom kao rezultat razvoja proizvodnih snaga (domestikacija)*, zajedničku jezgru koja leži u iskustvu ogromne akceleracije, mobilizacije i dinamizacije

³⁰ Georg Simmel, „Križa Kulture“; u: Georg Simmel: *Kontrapunkti kulture*, Naklada Jesenski i turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2014, str. 76.

³¹ Georg Simmel, *The Philosophy of Money*, Routledge, London, 2004, str. 504.

³² Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 55.

društvenog života.³³ Klasične interpretacije modernosti u isto vrijeme predstavljaju reakcije i sustavna objašnjenja tog osnovnog iskustva modernosti. Preobrazba vremenskih struktura se ne nalazi u središtu klasičnih teorija modernizacije što je rezultiralo time da je proces akceleracije sve više i više gubio na važnosti u usporedbi s drugim procesima u isključivo *detemporaliziranom* razvoju socioloških i društveno-znanstvenih definicija modernosti te je ostao zanemaren u kasnijim teorijama modernizacije.³⁴

1.3. Akceleracija u suvremenoj teoriji društva

U analizi koncepta akceleracije u suvremenoj teoriji društva Rosa pronalazi da postoji samo nekolicina studija koje proučavaju manifestacije i utjecaje dinamizacije s obzirom na specifične pojave u medijima, ekonomiji, novim informacijskim tehnologijama, itd. Također, u žanrovima popularne znanosti i povijesti kulture ova tendencija ne posjeduje sistematsko mjesto i definiciju unutar konteksta kulturne i strukturne analize procesa modernizacije. No, Rosa pronalazi iznimke u radovima Paula Virilija, Fritz Reheisa i Kay Kirchmanna.

Virilijev pojam *dromologije*³⁵ se ističe u literaturi kao pokušaj sistematske reinterpretacije modernosti i povijesti kao povijesti akceleracije, gdje je brzina postavljena kao povijesni subjekt:

„Na taj način, uz trajnu dilataciju vremena koje je nadalje u manjoj mjeri cikličko nego *sferičko* (dromosferičko), dubina prošlosti više nije jedina koja jača budući da danas prisustvujemo onoj *sadašnjosti*, ali *kontinuiranoj, dilatiranoj sadašnjosti* koja nije drugo doli iznenadna mundijalizacija stvarnog vremena telekomunikacije; to *umjetno vrijeme teleprisustva* za nas je ponovilo iznenađenje, što kažem, zapanjenost ljudi 17. stoljeća pred otkrićem „geologije“ *dubinskog vremena* od nekoliko milijuna godina.“³⁶

Moć je za Virilija, tvrdi Rosa, moć kretanja koja svoj izraz pronalazi u postizanju veće brzine u oružano-tehnološkoj borbi za kontrolom. Ova borba leži u korijenu *dromokratske revolucije*. Štoviše, Virilio smatra da nije bilo industrijske revolucije, već samo „dromokratska revolucija“; ne postoji demokracija, samo dromokracija; ne postoji strategija, samo dromologija.

³³ Usp. *Isto*, str. 55.

³⁴ Usp. *Isto*.

³⁵ Od starogrčke riječi *dromos* koja znači put, trka. *Dromologija* je naziv za „znanost ili logiku brzine“.

³⁶ Paul Virilio, *Brzina oslobađanja*, Naklada DAGGK, Karlovac, 1999, str. 193.

Zapadni čovjek je izgledao nadmoćnije i dominantnije, bez obzira na inferiorniju demografiju, zato što se pojavio brže. U kolonijalnom genocidu, on je preživio zato što je zapravo *super-brz*.³⁷ Prema tome, Virilio otkriva pokretačku snagu akceleracije u *dominaciji najbržega*. Brzina-vrijeme zamjenjuje klasični poredak prostor-vrijeme te *kronopolitika* (eng. *chronopolitics*) dobiva na značaju u usporedbi s geopolitikom. Iako su Virilijeve refleksije izrazito stimulativne u interpretacijama posljedica *tehnološke akceleracije* i njezine vojno-političke pokretačke snage te u komplementarnosti akceleracijskih i inercijskih tendencija (*mahniti zastoj*), Rosa smatra da iz njegovog rada ne možemo dobiti sustavne temelje za teoriju akceleracije. Rosin argument se temelji na činjenici da je Virilijev pristup konceptualno okrnjen u tome što predstavlja akceleraciju samo kao „*tehnološku akceleraciju*“ bez da uzima u obzir „*akceleraciju socijalne promjene*“ i „*tempa života*“.³⁸

S druge strane, Fritz Reheis kritizira društvene zahtjeve akceleracije u modernom društvu iz psihološke i ekološke perspektive.³⁹ Temelj njegove analize vremenskih struktura kasnog kapitalističkog društva čine tri povezana osnovna sustava: *okoliš* ili *priroda*, *kultura-društvo* i *pojedinaac*. *Okoliš* tvori sveobuhvatan sustav za sve društvene procese te predstavlja temelj za sustav *kultura-društvo* koji pak prethodi fizičkom i psihološkom sustavu *pojedince*. Izmjene u jednom sustavu uvijek utječu na druga dva sustava. Reheis smatra da nekontrolirani kapitalizam narušava prirodni ritam navedenih sustava zbog inherentne prisile da ubrzava i koja se nalazi u zakonu profita. Desinkronizacija koja nastaje kao posljedica te prisile vodi k disfunkcionalnom djelovanju između i unutar sva tri sustava. Rosa zamjera Reheisu što u svojoj analizi dinamike ubrzanja ne ide dalje od Marxa, jer ju vidi ukorijenjenu u evolucijskoj logici kapitala. Također, Rosa vidi Reheisovu interpretaciju posljedica i granica akceleracije kao selektivnu i jednostranu, pošto ih svodi na zajednički nazivnik „*oboljelih ljudi, opadajućeg društva i isušene prirode*“.⁴⁰

Naposljetku, Kirchmann vidi povezanost akceleracije društvenih procesa i razvoja medija u modernosti kao komplementarne elemente modernog procesa *civiliziranja*, ideja koju je

³⁷ Usp. Paul Virilio, *Speed and politics*, Semiotext(e) , Los Angeles, 2007, str. 69-70.

³⁸ Usp. Hartmut Rosa, 2013, str. 57.

³⁹ Usp. *Isto*, str. 57.

⁴⁰ Usp. *Isto*.

preuzeo od Norberta Eliasa. Kirchmannov rad previše usredotočen na analizu akceleracije u masovnim medijima da bi mogao poslužiti kao početna točka za sustavni prikaz uzroka, karakterističnih fenomena i posljedica socijalne akceleracije. Također mu se može zamjeriti što je u konačnoj analizi nejasno što pokreće mehanizme eskalacije u međusobnom odnosu medija, brzine i procesa civiliziranja kao postupka zgušnjavanja ili usporavanja.⁴¹ Koncept akceleracije je suviše izoliran u pojedinačne procese prema suvremenoj teoriji društva i stoga „put koji najviše obećava u izgradnji sustavnog pristupa teoriji socijalne akceleracije počiva na temeljima koje su utvrdili klasični sociološki mislioci.“⁴²

1.4. Akceleracija i inercija

Primjećujemo da se događaji oko nas odvijaju sve većom brzinom i u samo posljednjih deset godina 21. stoljeća svjedočimo nevjerojatnom ubrzanju na poljima komunikacije, prijevoza, znanosti i obrazovanja pa tako riječi Rudolfa Hayma, koji svjedoči usponu industrijalizacije u prvoj polovici 19. stoljeća, nisu izgubile na važnosti u našem vremenu:

„To više nije vrijeme sistema, vrijeme poezije ili filozofije, nego vrijeme u kojem, zahvaljujući velikim tehničkim pronalascima ovog vijeka, izgleda da je materija oživjela. Ovi trijumfi tehnike ruše i mijenjaju najdublje temelje našeg fizičkog, kao i našeg duhovnog života. Egzistencija pojedinca, kao i naroda, postavlja se na nove osnove i dovodi u nove odnose.“⁴³

Iako mu je prava namjera bila da opiše krizu Hegelovog sistema, Haym je u ovih par rečenica uobličio dijagnozu svog vremena. Mnogo toga se promijenilo od Haymovog doba i na prvi pogled se, brzina promjena koje se odvijaju pred našim očima, samo povećava. Zato ne čudi da je u aktualnim raspravama o suvremenom društvu uobičajen naglasak na akceleraciji središnjih društvenih i ekonomskih procesa. Popularna i znanstvena literatura su ispunjene brojnim tvrdnjama o ubrzanju povijesti, kulture, društva, pa čak i samog vremena. No, unatoč toj zasićenosti, sam koncept akceleracije ostaje nejasno definiran u znanstvenim radovima s izlikom

⁴¹ Usp. *Isto*, str. 57-58.

⁴² *Isto*, str. 58.

⁴³ Rudolf Haym, „Hegel und seine Zeit“, u: Karl Löwith, *Od Hegela do Nietzschea: revolucionarni prelom u mišljenju devetnaestog vijeka: Marx i Kierkegaard*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988, str. 66-67.

da se u modernim društvima više-manje sve ubrzava. Nedostatak jasno određenog koncepta akceleraciju u suvremenoj društveno-znanstvenoj literaturi zahtijeva, prije svega, analitički adekvatnu i empirijsku korisnu definiciju akceleracije.⁴⁴ Jedan od problema na koji odmah nailazimo je raznovrsnost akceleracijskih fenomena u različitim područjima društva koje je iznimno teško spojiti u jedinstven koncept i koji na prvi pogled nisu međusobno povezani:

„Na primjer, kakve veze imaju sljedeće činjenice jedna s drugom: rekordi brzine u sportu ruše se sve češće (što se djelomice može pripisati poboljšanoj tehnologiji, a djelomice preciznijem mjerenju malih vremenskih intervala); novi računalni modeli povećavaju brzinu obrade svakih nekoliko mjeseci.“⁴⁵

U potrazi za definicijom akceleracije koja bi obuhvatila sve navedene fenomene Rosa se djelomično oslanja na promišljanja Helge Nowotny kada u početnoj analizi razlikuje dva osnovna oblika akceleracije.⁴⁶ Prva skupina fenomena, koju primjećujemo u poboljšanjima sportskih rezultata, prijevozu i računalnoj tehnologiji, pripada *tehnološko-teleološkom* obliku akceleracije i razlikuje se od drugog osnovnog oblika koji je vidljiv u povećanim društvenim *stopama promjena* kao što su akceleracija u promjeni poslova, seksualnih partnera, političkih stranaka itd. Dva navedena oblika akceleracije ne pokrivaju sve relevantne fenomene jer pokušaj da se sačuva vrijeme odlaskom u fast food restorane ili multitaskingom, tj. skraćivanjem ili zgušnjavanjem epizoda radnji, predstavlja reakciju na nedostatak vremena koja ne pripada osnovnim oblicima akceleracije (tehnološkoj akceleraciji i akceleraciji socijalne promjene).⁴⁷ To nesumnjivo označava postojanje treće, samostalne kategorije socijalne akceleracije koja se manifestira u pojačanom *tempu života* kroz povećanje broja akcija ili iskustava po jedinici vremena. U gotovo svakoj studiji o akceleraciji, jedan od navedenih oblika socijalne akceleracije postavljen je u središte dok su fenomeni iz ostalih područja lažno uvršteni u njega. Prema tome, radovi Paula Virilia usredotočeni su na fenomene *tehnološke akceleracije*, dok Herman Lübbe proučava *akceleraciju socijalne promjene*, a Georg Simmel istražuje *akceleraciju tempa života*.⁴⁸

⁴⁴ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 63.

⁴⁵ *Isto*, str. 63.

⁴⁶ Usp. *Isto*, str. 63-64.

⁴⁷ Usp. *Isto*, str. 64.

⁴⁸ Usp. *Isto*, str. 65.

Rosa, za razliku od navedenih autora, istražuje unutarnju vezu ovih kategorija akceleracije. U potrazi za definicijom koncepta akceleracije koji bi istodobno zadržao relevantne fenomene iz tri navedena analitički nezavisna područja i time ukazao na njihovu logičku vezu, Rosa se osvrće na Newtonovu fiziku i pronalazi da je od velike pomoći ako zamijenimo sadržanu udaljenost u danim jednadžbama s apstraktnom varijablom kvantitete. Prema tome, akceleraciju možemo definirati kao povećanje u količini po jedinici vremena (ili logički ekvivalentno, kao smanjenje vremena po fiksnoj količini).⁴⁹ Da bismo razumjeli odnos *tehnološke akceleracije* i *akceleracije tempa života*, izrazito je važno prikazati vezu između kvantitativnog rasta i akceleracije.

U procesu kontinuirane, neprekinute proizvodnje, akceleracija rezultira u eksponencijalnom rastu. Slične krivulje ubrzanja pronalazimo u „neobuzdanom rastu stanica raka, kao i u povećanju raspršenja robe ili tehnoloških inovacija, npr. u količini znanstvenih publikacija ili broju internetskih veza ili godišnje poslano e-pošte.“⁵⁰ Glavna odlika procesa koji sačinjavaju žarišne točke tehnološke akceleracije je da ne pokazuju intrinzične tendencije rasta što nas dovodi do zaključka da je sposobnost ubrzane proizvodnje određene količine robe nezavisna od „eskalacije u proizvodnji“.⁵¹ Ako pak prevezena, iskomunicirana ili proizvedena količina ostane konstantna, *tempo života* se snižava kao logična posljedica tehnološke akceleracije. Dokaz za to Rosa pronalazi u smanjenju vremena potrebnog za obavljanje određenog zadatka koje posljedično vodi rastu *slobodnog vremena*. Prema navedenom, subjektivni fenomeni stresa, kaotičnosti i nedostatka vremena ne pripadaju tehnološkoj akceleraciji. Rosa smatra da se dinamičnost i vremenska prisila društvenog i psihičkog života u industrijskom i postindustrijskom društvu ne mogu izvesti iz postignuća tehnološki poduprte akceleracije zbog toga što se nalaze u odnosu izravne logičke kontradikcije. „Povećanje "tempa života", oskudnost vremena u modernosti, ne nastaje *zbog*, već *unatoč* zabilježenim ogromnim dobitcima u vremenu kroz ubrzanje u gotovo svim područjima društvenog života.“⁵² Na temelju ovog uvida Rosa dolazi do zaključka da je *akceleracija tempa života* posljedica kvantitativnog povećanja koje je logički nezavisno od procesa tehnološke akceleracije pošto ljudska rasa

⁴⁹ Usp. *Isto*, str. 65.

⁵⁰ *Isto*, str. 65.

⁵¹ Usp. *Isto*, str. 66.

⁵² *Isto*, str. 67.

proizvodi, komunicira i prevozi ne samo brže, već i *više* nego u ranijim društvenim epohama. Jedino u slučaju tehnološkog usporavanja ili ako stopa rasta središnjih procesa tehnološke akceleracije nadmaši stopu akceleracije, možemo govoriti o istodobnosti tehnološke akceleracije i akceleracije tempa života.⁵³ Sukladno tome, moderna društva „mogu biti shvaćena kao "akceleracijska društva" ako pokazuju visoko uvjetovanu strukturnu i kulturnu povezanost oba oblika akceleracije i također, jaku povezanost akceleracije i rasta.“⁵⁴

Za sustavno proučavanje socijalne akceleracije i njezine konstitutivne uloge u modernosti, Rosa predlaže i definira tri analitički različita i međusobno povezana oblika akceleracije: *tehnološku akceleraciju*, *akceleraciju socijalne promjene* i *akceleraciju tempa života*.⁵⁵ Prvi, najočitiji i najmjerljiviji oblik je *tehnološka akceleracija* koju primjećujemo u ubrzanju prijevoza, komunikacije i proizvodnje te u svim ciljno usmjerenim procesima. Akceleracija kretanja kroz povijest je neupitna i njezin utjecaj, kao i utjecaj akceleracije prijenosa podataka, vidljiv je u inverziji prioriteta prostora u prioritet vremena. Pa tako Virilio tvrdi da je razvoj masovnog prometa u 19. stoljeću i razvoj transmisije u 20. stoljeću, skupa s mutacijom i komutacijom koje istodobno prožimaju javni i domaći prostor do granice gdje sumnjamo u samu njihovu stvarnost, „budući da urbanizacija *stvarnog prostora* u ovom trenutku odmjenjuju premise urbanizacije *stvarnog vremena*, s tehnologijama teleakcije, a ne više jedino onima klasične televizije.“⁵⁶ Industrijska revolucija, u kojoj bilježimo akceleraciju u proizvodnji, nastavlja se u *digitalnu revoluciju* na prijelazu u 21. stoljeće. Nekadašnji materijalni procesi su ubrzani digitalizacijom i virtualizacijom što za posljedicu ima preklapanje u tri prevladavajuća oblika tehnološke akceleracije, npr. knjige se danas mogu kupiti i trenutno preuzeti u elektroničkom obliku što zamjenjuje konvencionalni prijevoz dobara. U kapitalističkom ekonomskom sustavu kontinuirani rast brzine proizvodnje nužno ide uz eskalaciju brzine u distribuciji i potrošnji što zauzvrat vodi, uz pomoć tehnološke inovacije, prema reprodukciji i mijenjaju materijalne strukture društva u što kraćim vremenskim periodima. Preduvjet za ovo je postojanje je *ljudsko-tehnološke* racionalizacije radnog procesa koja je vidljiva u organizacijskim

⁵³ Usp. *Isto*, str. 68.

⁵⁴ *Isto*, str. 68.

⁵⁵ Usp. *Isto*, str. 71.

⁵⁶ Paul Virilio 1999, str. 20.

procesima, administraciji i modernoj birokraciji te predstavlja fenomen tehnološke akceleracije u širem smislu.⁵⁷

Dok fenomeni tehnološke akceleracije mogu biti opisani kao akceleracijski procesi unutar društva, „fenomene *akceleracije socijalne promjene* možemo svrstati u akceleraciju *samog društva*.“⁵⁸ Akceleracija socijalne promjene odnosi se na tempo promjene u, s jedne strane, običajima i orijentaciji radnji te, s druge strane, u strukturama udruživanja i uzorcima odnosa. Bitna ideja koja leži u pozadini ovog oblika akceleracije je da se stopa kojom se promjene odvijaju ubrzava. Pošto u sociološkoj literaturi ne postoji sporazum o definiciji *socijalne promjene* i njezinim pokazateljima, Rosa predlaže da se akceleracija socijalne promjene definira Lübbeovim konceptom „*sažimanja sadašnjosti*“⁵⁹ koji označava proces gdje je prostor vremena za koji možemo sa sigurnošću izračunati naše životne uvjete skraćen. S tim potezom, možemo definirati sadašnjost kao vremensko razdoblje gdje se, prema Reinhart Kosellecku, *prostor iskustva* i *horizont očekivanja* podudaraju.⁶⁰ Samo unutar tih vremenskih razdoblja je moguće donositi zaključke o sadašnjosti i budućnosti prema prijašnjim iskustvima te samo unutar njih iskustva i procesi učenja imaju moć orijentacije za radnje, jer su očekivanja ispunjena određenom mjerom sigurnost, prema Kosellecku. Definiranjem akceleracije socijalne promjene pomoću koncepta *sažimanja sadašnjosti*, omogućena je diferencijacija ili pluralizacija prošlosti u razna područja vrijednosti, funkcije i uvođenje ideje *suvremenosti ne suvremenih*⁶¹ (*Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*). *Suvremenost ne suvremenih* je pojam koji je originalno osmislio Ernst Bloch u svojem istraživanju društvenih i kulturnih uvjeta i mitova koje su nacisti iskoristili kako bi došli na vlast. Uspjeh nacističke ideologije Bloch pripisuje subjektivnoj i objektivnoj *ne suvremenosti* tadašnje Njemačke. Bloch je smatrao da iako ljudi mogu biti fizički suvremenici, tj. da obitavaju u istom prostoru, oni također mogu biti *ne*

⁵⁷ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 73.

⁵⁸ Hartmut Rosa, *Alienation and acceleration: towards a critical theory of late-modern temporality*, NSU Press, Malmogade, 2014, str. 17.

⁵⁹ Hartmut Rosa 2013, str. 76.

⁶⁰ Usp. Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, The MIT Press, 1985, str. 276.

⁶¹ Hartmut Rosa 2013, str. 76.

suvremeni u smislu njihove svijesti i mentaliteta i da su prema tome kulturno, kognitivno i emocionalno ukorijenjeni u ranijim vremenima.⁶² Primjere za *suvremenost ne suvremenih*, Koselleck pronalazi u Kopernikanskoj revoluciji, sporom razvoju novih tehnologija, istraživanju Zemlje i ljudi koji žive na različitim razinama napretka te u opadanju društvenog poretka kroz utjecaj kapitala i industrije.⁶³ Ono što vrijedi unutar jedne geografske i društvene sfere je već izgubilo na važnosti u drugoj, što je već ostvareno *ovdje* leži tek u horizontu budućnosti *tamo* i prema tome, možemo „definirati *akceleraciju socijalne promjene* kao povećanje u stopi opadanja radnji orijentiranih na iskustva i očekivanja i kao sažimanje vremenskih razdoblja koja određuju sadašnjost dotičnih funkcionalnih, vrijednosnih i akcijskih sfera.“⁶⁴ Rosa smatra da se ovaj standard stabilnosti i promjene može primijeniti na društvene i kulturne institucije i običaje bilo koje vrste. Potvrdu za Lübbeovo gledište pronalazimo u sustavno teoretskim refleksijama Niklasa Luhmanna koji tvrdi da je sadašnjost, u prvom redu, konstitutivna za svaku sustavnu operaciju ukoliko kontinuirano iznova diferencira prošlost i budućnost.⁶⁵ Prošlost se u tom slučaju pojavljuje kao određena, a budućnost kao još uvijek neodređena. No i Luhmann dolazi do zaključka da je modernost karakterizirana naprednim skraćivanjem stabilnosti vremenskih horizonata.⁶⁶

Rosa definira *akceleraciju tempa života* kao povećanje u epizodama radnji ili iskustava po jedinici vremena i smatra da se ona ne može jednostavno izvući iz akceleracije socijalne promjene iako predstavlja očitu, no ne i nužnu, reakciju na prethodno definirani oblik socijalne akceleracije. Ova treća, analitički nezavisna kategorija socijalne akceleracije sadrži objektivnu i subjektivnu komponentu. „Akceleracija brzine života, shvaćena iz perspektive pojedinca, pronalazi svoj izraz u poimanju vremena kao *oskudnog resursa*.“⁶⁷ Pojedinac postaje opterećen rastućim osjećajem nedostatka vremena te je prisiljen *ubrzati* kako ne bi „ispao iz utrke“:

⁶² Usp. Ernst Bloch, *Heritage of Our Times*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1991, str. 97.

⁶³ Usp. Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, str. 279.

⁶⁴ Hartmut Rosa 2013, str. 76.

⁶⁵ Usp. Niklas Luhmann, *Theory of society, Volume 1*, str. 357.

⁶⁶ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 77.

⁶⁷ Hartmut Rosa, *Alienation and acceleratio: towards a critical theory of late-modern temporality*, NSU Press, Malmogade, 2014, str. 20.

„Tipično, ljudi će osjećati kako vrijeme prolazi brže nego prije i žalit će se kako se *sve odvija pre brzo*; bit će zabrinuti da neće moći održati korak s tempom društvenog života.“⁶⁸ Objektivnu komponentu možemo izmjeriti na dva načina. Prvi način nas mora dovesti, s obzirom da akceleracija implicira da obavljamo više stvari u manje vremena, do izmjerljivog sažimanja vremena u odredivim epizodama ili jedinicama radnji kao što su jedenje, spavanje, igranje itd. Drugi način se sastoji u mjerenju društvene sklonosti prema „kompresiji“ radnji i iskustava, sklonosti koja sadrži uključivanje većeg broja radnji ili iskustava unutar određenog vremenskog razdoblja posredstvom brzog prelaženja s jedne aktivnosti na drugu ili istodobnim obavljanjem većeg broja aktivnosti, tzv. *multitasking*.

S obzirom da Rosa u svojoj sistematskoj analizi koncepta akceleracije u modernom društvu ne slijedi popularnu i znanstvenu misao koja postulira da je svaki društveni proces obilježen akceleracijom, potrebno je prikazati oblike, funkcije i status onih procesa i fenomena koji izbjegavaju dinamizaciju ili čak predstavljaju oblike zastoja i usporavanja. Definiranjem fenomena i procesa usporavanja i inercije, možemo odrediti njihov odnos prema silama akceleracije te identificirati u kojem smislu možemo zapravo govoriti o akceleraciji društva. Analitički, možemo razlikovati između pet različitih oblika usporavanja i inercije⁶⁹:

1) *Prirodne i antropološke granice brzine*. Procesi čije trajanje i brzina apsolutno ne mogu biti manipulirani. Među njima su fizički procesi kao što je brzina percepcija i procesuiranja u našim mozgovima i tijelima ili vrijeme potrebno za reprodukciju većine prirodnih resursa. Modernost je dokazala da je uspješna u prevladavanju naizgled nepremostivih prirodnih vremenskih granica, pogotovo u prijevozu, komunikaciji i proizvodnji.

2) *Otoci ili oaze usporavanja*. Teritorijalna ili društvena utočišta koja su do sada bila djelomično izuzeta iz akceleracijskog procesa modernizacije. Rosa navodi primjer Amiša u SAD-u koji su poznati po jednostavnom, farmerskom životu i odbijanju korištenja moderne tehnologije.

3) *Usporavanje kao disfunkcionalna nuspojava*. U ovu kategoriju spadaju fenomeni koji su *nenamjerne* posljedice procesa akceleracije. To su disfunkcionalni i patološki oblici usporavanja. Najpoznatiji primjer disfunkcionalnog usporavanja su gužve u prometu koje se svakodnevno

⁶⁸ *Isto*, str. 21.

⁶⁹ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 81-89.

javljaju u svim velikim urbanim centrima. Patološki oblik usporavanja je vidljiv u nekim oblicima depresije i srodnih poremećaja koji se javljaju kao patološka reakcija na pritiske akceleracije. Nesreće, prirodne katastrofe i ratovi također pripadaju ovoj kategoriji.

4) *Namjerno usporavanje*. Rosa razlikuje dva oblika namjernog, promišljenog usporavanja. Prvi oblik je *ideološko usporavanje* koji svoj izraz pronalazi u otporu prema novim tehnologijama.

Tako su npr. telefon, računalo i željeznica dočekani sa sumnjom i neprijateljstvom. Politički radikalizam 21. stoljeća također njeguje ovakav stav prema akceleraciji i svoj glas pronalazi u pokretima koji se protive promjeni i zagovaraju *status quo* te smatraju da usporavanje donosi blagostanje. Većina zahtjeva za usporavanjem je usmjerena na specifične posljedice procesa akceleracije kao što su užurbanost na radnom mjestu, brzine u prometu itd. Rosa pronalazi da su ti zahtjevi zbog svoje selektivne prirode nedosljedni. Drugi oblik čini *funkcionalno usporavanje* koje se odvija na individualnoj i društvenoj razini i predstavlja strategiju za daljnju akceleraciju drugih procesa. Na razini pojedinca, pronalazimo svjesno povlačenje u samostane ili tečajeve meditacije u svrhu „punjenja baterija“ za uspješniji povratak u utrku. Društvenu i političku razinu obilježavaju različiti oblici odgode čija je svrha pronalaženje vremena kako bi se riješili osnovni tehnološki, društveni, pravni ili ekološki problemi koji predstavljaju prepreku daljnjoj akceleraciji. Institucije, kao agenti usporavanja, označavaju stup stabilnosti u procesima akceleracije te temelj za dugoročno planiranje i pouzdana očekivanja. Iz kulturne i strukturne perspektive selektivno usporavanje je, sa svrhom sprječavanja propadanja institucija, potrebno za nastavak egzistencije društva.

5) *Kulturna i strukturna rigidnost*. Oblici usporavanja koji spadaju pod ovu kategoriju predstavljaju unutrašnje elemente i inherentno komplementarne principe samog procesa akceleracije. Manifestacija ovog oblika usporavanja najbolje je izražena u izrazu *mahnitog zastoja* koji označava paralizu u unutrašnjem razvoju modernih društava koja je komplementarna dijagnozi akceleracije socijalne promjene.

Navedene kategorije inercije su pokazale neodrživost ideje da se *sve ubrzava* u modernosti.⁷⁰ Odnos socijalne akceleracije i usporavanja možemo promatrati na dvije razine. Na prvoj razini vidimo ravnotežu između sila inercije i kretanja pošto ne pronalazimo jasnu i

⁷⁰ Usp. *Isto*, str. 90.

održivu dominaciju jednog ili drugog procesa. Druga razina prikazuje promjenu ravnoteže u korist sila akceleracije. Sukladno tome, Rosina teza glasi da u modernim društvima sile akceleracije prevladavaju nad silama inercije jer, kao prvo, navedene kategorije inercije iscrpljuju sve relevantne fenomene i, kao drugo, niti jedna kategorija inercije ne utjelovljuje strukturnu ili kulturnu protutežu koja bi se mogla izjednačiti s akceleracijskom dinamikom modernosti.⁷¹ Jedino procesi kulturne i strukturne rigidnosti ne mogu biti objašnjeni kao sekundarni, reaktivni ili rezidualni fenomeni procesa socijalne akceleracije. Oni su inherentni i konstitutivni elementi samog procesa akceleracije te predstavljaju paradoksalnu drugu stranu koja je karakteristična za sve određujuće sile modernosti: individualizaciju, diferencijaciju, racionalizaciju, domestikaciju i akceleraciju. Odnos između inercije i kretanja u povijesti modernosti ne smijemo shvatiti kao linearno napredovanje prema akceleraciji i stoga kao linearnu akceleraciju socijalne promjene. Točnije, taj odnos slijedi dijalektičku razvojnu logiku proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa koju su razradili Marx i Engels.⁷² Dinamične sile akceleracije same proizvode institucije i oblike prakse koje su im potrebne za daljnje napredovanje te ih uništavaju nakon što dosegnu ograničenja brzine nametnuta od tih istih oblika. Iz ove perspektive povećanje brzine je pokretačka snaga moderne povijesti.⁷³

1.5. Mehanizmi i manifestacije

Tehnološka akceleracija je fundamentalno izmijenila način na koji su ljudska bića postavljena u vremenu i prostoru, njihove međusobne odnose. Iako je ona sama posljedica kulturnih, ekonomskih i društveno-strukturni pretpostavki i njezin utjecaj na društvene oblike i moduse subjektivnosti ne možemo zanemariti, to ipak ne znači da ih ona u cijelosti određuje. Širenje tehnoloških inovacija i znanstvenih dostignuća, kao što su zemljovid i kronometar, odigralo je veliku ulogu u preobrazbi čovjekove svijesti o prostoru i vremenu. Povećano korištenje zemljovida je preobrazilo prirodnu vezanost za mjesto dok je kronometar odigrao ključnu ulogu u postavljanju vremena kao nezavisne kategorije.

⁷¹ Usp. *Isto*, str. 90.

⁷² Usp. *Isto*, str. 93.

⁷³ Usp. *Isto*.

Izgradnja i masovna uporaba željezničkih mreža je samo jedan od čimbenika koji su doprinijeli *izobličenju* percepcije i relevantnosti udaljenosti prostornih točaka.

No, prostor je potpuno izgubio svoju orijentirajuću funkciju zamjenom materijalnih procesa prijevoza s elektroničkim prijenosom informacija, tako npr. „na *"Internetu"* se bilježi vrijeme u koje je informacija poslana ili zatražena, no ne i mjesto.“⁷⁴ Može se reći da je revolucija u prijevozu donijela ljudska bića svijetu, dok je revolucija u prijenosu podataka (virtualno) donijela svijet ljudskim bićima.⁷⁵ Usporedno s promjenom percepcije prostora, zapažamo i promjene u obliku i percepciji društvenog vremena. Vrijeme gubi svoj univerzalni, linearni i orijentacijski karakter zbog toga što se povezanost sljedova i kronologija progresivno rastvara. Jedan od primjera za tu detemporalizaciju, Rosa vidi u asinkronim oblicima komunikacije, npr. dopisivanje putem *e-maila* gdje je moguće zaustaviti komunikaciju i ponovno je započeti u vrijeme po vlastitom izboru. Potvrdu za ovaj proces rastvaranja vremena Rosa pronalazi u misli Manuela Castellsa, točnije u njegovom konceptu *bezvremenog vremena* (eng. *timeless time*):

„Predlažem ideju da se bezvremeno vrijeme, kako označavam vladajuću temporalnost u našem društvu, pojavljuje kada karakteristike danoga konteksta, to jest informatička paradigma i umreženo društvo, potaknu sustavnu pometnju u slijedu pojava koje se odvijaju u tome kontekstu. Ta pometnja može imati oblik sažimanja učestalosti pojave, ciljajući na trenutačnost ili uvodeći slučajan diskontinuitet u slijed. Isključivanje slijeda stvara nediferencirano vrijeme sto je jednako vječnosti.“⁷⁶

Tako je naš odnos s prostorom preobražen putem akceleracije prijevoza, odnos s ljudskim bićima je revolucionariziran akceleracijom komunikacije i naš odnos prema stvarima je izmijenjen akceleracijom proizvodnje.⁷⁷ Masovno ubrzanje proizvodnje je omogućilo da ekonomski imperativ kapitalista zaživi u punoj snazi, pošto je stalna razmjena materijalnih struktura koje nas okružuju postala nužnost. Kako predmeti neprestano zastarijevaju, nova ekonomska racionalnost nam nalaže da ih odbacimo i zamijenimo umjesto da ih popravimo. S

⁷⁴ *Isto*, str. 101.

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 101.

⁷⁶ Manuel Castells, *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1. Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb, 2000, str. 488.

⁷⁷ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 104.

ovog gledišta, modernost karakterizira kontinuirano mijenjanje fizičkog trošenja (eng. *physical wear*) moralnim trošenjem (eng. *moral wear*) kao glavni uzrok materijalne zamjene predmeta i dogovora.⁷⁸ Rosa se ovdje osvrće na Marxa koji u *Kapitalu* dijeli amortizaciju strojeva korištenih u procesu proizvodnje na tri dijela. Pa je tako uz trošenje samom upotrebom i ne upotrebom, mašina podložana „tako reći moralnom trošenju. Ona gubi od svoje razmjenske vrijednosti ukoliko postoji mogućnost da se jeftinije reproduciraju mašine iste konstrukcije ili joj se kao konkurenti pojave bolje mašine.“⁷⁹ Čak i ako ljudi ne mijenjaju gdje žive, društvene partnere, automobile itd., odnosi koje stvaramo su u kasnoj modernosti postali kontingentni do granice gdje je njihova izmjena u svakom trenutku stvarna mogućnost.⁸⁰ Te izmjene nisu jednostavan rezultat tehnoloških izuma već su nerazdvojno povezane s *akceleracijom socijalne promjene i tempa života*. Prema tome, *tehnološka akceleracija* je „samo materijalna osnova i uvjet mogućnosti za razne društvene procese akceleracije koji leže u pozadini tzv. procesa globalizacije.“⁸¹

Sam pojam globalizacije pokriva širok raspon izrazitih političkih, ekonomskih i kulturnih trendova te u suvremenom popularnom diskursu često „zauzima funkciju sinonima za mnoštvo fenomena“⁸², no prevladavajuća karakteristika, koju Rosa izdvaja i koja svoje uporište pronalazi u eroziji ekonomskih, pravnih i političkih institucija krajem 20. stoljeća, pronalazi svoj izraz u „*protoku i tečnosti*“⁸³ ljudi, informacija, finansijskih sredstava i robe. Tako je prema Manuelu Castellsu ključna odlika modernog kapitalističkog društva „*mreža*“⁸⁴ u kojoj se protok informacija i sredstava odvija nevjerovatnom brzinom. U tom trijumfu moderne dinamizacije nad institucijskim silama inercije, Rosa pronalazi da se svaki daljnji stupanj procesa akceleracije

⁷⁸ Usp. *Isto*, str. 105.

⁷⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, Knjiga I*, u: Marx – Engels, *Dela*, XXI. tom, Prosveta, Beograd, 1974, str. 358.

⁸⁰ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 106.

⁸¹ *Isto*, str. 106.

⁸² William Scheuerman, „Globalization“, <https://plato.stanford.edu/entries/globalization> (pristup: 15.8.2020.)

⁸³ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 108.

⁸⁴ Usp. Manuel Castells, *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1. Uspon umreženog društva*, str. 17.

razvija po istim principima. S time na umu, formulira tezu o progresivnoj *akceleraciji socijalne promjene* koja glasi: „Tempo ove preobrazbe se pojačao s *međugeneracijske* brzine promjena u ranoj modernosti na, kroz fazu približne sinkronizacije s nizanjem generacija u "klasičnoj modernosti", *unutargeneracijsku* brzinu promjena u kasnoj modernosti.“⁸⁵ Promatrajući samo društveno endogene uzroke promjena, uporište za ovu tezu Rosa pronalazi u temeljnim institucijama Zapadnog društva koje organiziraju fundamentalne procese proizvodnje i razmnožavanja; obitelji i kapitalističkom sustavu zapošljavanja. U kasnoj modernosti, obiteljski ciklusi nedvojbeno pokazuju sklonost prema *unutargeneracijskom* životnom vijeku i dokaze za to pronalazimo u povećanoj stopi razvoda i ponovnih sklapanja brakova te u preuređivanju i raspadanju kućanstava. Dinamizacija u razvoju poslovnih odnosa također slijedi uzorak *unutargeneracijske* brzine promjena. Idealni tip zanimanja u ranoj modernosti, koji se prenosio s oca na sina, te stabilno i za identitet konstitutivno doživotno zanimanje u klasičnoj modernosti biva zamijenjeno u kasnoj modernosti s višestrukim promjenama zanimanja unutar jednog životnog vijeka.⁸⁶ *Akceleracija socijalne promjene* jasno vidljiva u stanju međugeneracijskih odnosa koji u kasnoj modernosti podliježu fundamentalnim promjenama unutar životnog vijeka jedne generacije:

„Ako definiramo sažimanje sadašnjosti kao opće smanjenje duljine vremena u kojoj prevladavaju sigurna očekivanja s obzirom na stabilnost okolnosti radnji, onda je odmah očito kako oblici profesionalne i obiteljske nestabilnosti mogu biti interpretirani kao simptomi akceleracije socijalne promjene.“⁸⁷

Ako socijalna promjena dostigne unutargeneracijski tempo, možemo očekivati dalekosežne posljedice za mogućnosti i oblike društvene integracije i kulturne reprodukcije.⁸⁸ Čak i ako propitujemo dosege i posljedice ovog gubitka orijentacije na temelju nedostatka empirijskih dokaza, simptomi rastućeg međugeneracijskog procjepa posebno su vidljivi u suvremenoj popularnoj kulturi i medijima.⁸⁹ Primjere za ovo možemo pronaći u vlastitim

⁸⁵ Hartmut Rosa 2103, str. 110.

⁸⁶ Usp. *Isto*, str. 110-112.

⁸⁷ *Isto*, str. 113.

⁸⁸ Usp. *Isto*.

⁸⁹ Usp. *Isto*, str. 115.

obiteljskim vezama gdje ljudi starije dobi koriste sada već zastarjele modele mobitela te nisu svjesni postojanja tzv. *društvenih mreža* ili, u ekstremnim slučajevima, odbijaju koristiti novu tehnologiju, dok se za mlade ljude podrazumijeva korištenje uvijek novijih i bržih modela te svakodnevno korištenje društvenih mreža. Međugeneracijski odnosi postaju, takoreći, „manifestacija *nesuvremenosti suvremenih* i stoga problem socijalne desinkronizacije. To znači da se značenje starosti u društvu neizbježno mijenja.“⁹⁰ Nekoć poštovana figura *mudrog starješine* u tradicionalnim društvima biva praktički istrebljena u kasnom modernom društvu pod izlikom neprilagodljivosti i tromosti. Kontinuirana prilagodba u jeziku, oblačenju, znanju o svijetu itd. postaje neophodna i stoga metafora „skliske padine“⁹¹ prikladno opisuje stanje kasne modernosti u kojem subjekti rade pod uvjetima stalne multidimenzionalne promjene koja onemogućava mirovanje prilikom obavljanja radnji i donošenja odluka.

Međudjelovanje navedenih manifestacija procesa socijalne akceleracije kulminira u jednom od središnjih koncepata Rosine teorije socijalne akceleracije, *krugu akceleracije* (eng. *circle of acceleration*), unutar kojeg tri dimenzije akceleracije stoje u recipročnim odnosima uzajamne eskalacije.⁹² Prvi i glavni cilj tehnološke akceleracije je olakšanje čovjekovog života kroz smanjenje vremena potrebnog za određene društvene procese pa su prema tome tehnološke inovacije na području prijevoza, komunikacije i proizvodnje odgovorne za oslobodjenje vremenskog resursa u svrhu drugih aktivnosti. Samo iz ovog razloga ona predstavlja očiti društveni odgovor na problem nedostatka vremena, iako to znači pojačanje tempa života, smatra Rosa. Subjekti reagiraju na nedostatak vremena primjenom različitih metoda u svrhu održavanja broja dostupnih radnji i otvaranja drugih mogućnosti. S obzirom na ograničenost tih istih metoda (skraćivanje pauza, *multitasking*), postaje očigledno da što oskudniji resurs vremena postaje, time više raste potreba za akceleracijom tehnoloških inovacija. Primjer za ovu potrebu možemo pronaći u posljedicama još uvijek aktualne pandemije koja je zaustavila rad određenih društvenih institucija i tako prouzročila zahtjev za *ubrzanom* digitalizacijom raznih procesa i njihovim prebacivanjem u virtualnu sferu, npr. nastava u školama, državni administrativni poslovi, rad od kuće, itd. Rosa s pravom konstatira da su iščekivanja tehnološke akceleracije oduvijek ugrađena

⁹⁰ *Isto*, str. 115.

⁹¹ *Usp. Isto*, str. 117.

⁹² *Usp. Isto*, str. 151.

u društvenu i materijalnu infrastrukturu i prema tome zaključuje da je tehnološka akceleracija direktna posljedica oskudnosti resursa vremena i stoga posljedica pojačanja tempa života.⁹³ Tehnološka akceleracija je također preobrazila osnovne društvene procese proizvodnje, a time i poslovne odnose te je u posljednjem i još uvijek aktualnom *valu akceleracije* uvela čovječanstvo u *digitalnu revoluciju*.⁹⁴ U masovnoj rasprostranjenosti tehnoloških inovacija i njihovom doprinosu eskalaciji stopa kojom se promjene odvijaju u običajima, orijentacijama radnji i uzorcima odnosa, pronalazimo da je akceleracija socijalne promjene direktna posljedica tehnološke akceleracije.⁹⁵ Posljednji konstitutivni dio međuovisnih odnosa koji čine krug akceleracije određuje način na koji akceleracija socijalne promjene utječe na razdvajanje *prostora iskustva* i *horizonta očekivanja* što za posljedicu ima gubitak stabilnosti unutar vremenskih horizonata.⁹⁶ Nesigurnost koja proizlazi iz tog nedostatka resursa vremena nužno vodi do pojačanog tempa života koji je direktna posljedica akceleracije socijalne promjene. S obzirom na „nedostatak resursa vremena, zahtjev za uštedom vremena putem tehnološke akceleracije ciljno usmjerenih procesa izgleda kao strategija za koju nema kulturne i strukturne alternative – i tako se krug akceleracije zatvara.“⁹⁷ Prema tome, socijalna akceleracija je u modernosti postala proces koji sam sebe upogonjuje.⁹⁸

1.6. Uzroci i posljedice

Na proces socijalne akceleracije u modernosti utječe, paralelno s njegovom unutrašnjom dinamikom, i niz „vanjskih“ kulturnih i strukturnih čimbenika koje Rosa naziva *motorima* socijalne akceleracije.⁹⁹ Sukladno tome, razlikuje analitički tri nezavisna socijalna motora, koji zajedno povezuju momente eskalacije i akceleracije na specifičan način, te predstavljaju, svaki pojedinačno, primarnu pokretačku snagu jedne od tri dimenzije akceleracije. Rosa analizu

⁹³ Usp. *Isto*, str. 152.

⁹⁴ Usp. *Isto*, str. 153.

⁹⁵ Usp. *Isto*, str. 154.

⁹⁶ Usp. *Isto*, str. 155.

⁹⁷ Usp. *Isto*, str. 156.

⁹⁸ *Isto*.

⁹⁹ Usp. *Isto*, str. 161.

započinje s najočitijim izvorom socijalne akceleracije, ekonomskim motorom, koji se, vođen motom „vrijeme je novac“, u kapitalističkoj ekonomiji ostvaruje kao neizbježna prisila unutar materijalne strukture društva. S napuštanjem tradicionalnih i prirodnih veza između proizvodnje i zadovoljenja potreba i prebacivanjem prioriteta proizvodnje na stvaranje viška vrijednosti u svrhu daljnjeg oplođivanja kapitala, postignuta je eskalacija proizvodnje koja neumorno teži vremenskim prećacima koji jamče uspješnost. O ovom potpunom zanemarivanju drugih društvenih vrijednosti prvi svjedoči Marx:

„ Ako jedan čovjek obavlja posao čovjeka i pola ili dva čovjeka, raste ponuda rada, ma da ponuda radnih snaga koje se nalaze na tržištu ostaje ista. Konkurencija koja se na ovaj način stvara među radnicima omogućuje kapitalistu da obori cijenu rada, a padanje cijene rada omogućuje mu, opet, da radno vrijeme još više produži.“¹⁰⁰

Daljnji simptomi ovog ekonomskog sistema nam se prikazuju u fenomenima postvarenja i komercijalizacije vremena; samo vrijeme postaje roba koju radnik prodaje poduzetniku i tim činom vrijeme prestaje biti proizvod rada.¹⁰¹ Georg Lukács najbolje oslikava utiskivanje fenomena postvarenja u kolektivnu svijest kada piše kako se „tokom razvitka kapitalizma struktura postvarenja spušta sve dublje, sudbonosnije i konstitutivnije u svijest ljudi.“¹⁰² Slijedeći Marxovu misao o ekonomiji vremena¹⁰³, Rosa smatra da se ekonomska djelatnost unutar kapitalističkog sustava proizvodnje može podijeliti na tri dijela s obzirom na prisvajanje i eksploataciju vremena¹⁰⁴:

1) princip konkurencije, koji prožima kapitalistički ekonomski sustav proizvodnje, temelji se na akceleraciji samog procesa proizvodnje prema kojem se radno vrijeme, kao presudni faktor proizvodnje, trenutno pretvara u relativni profit. Proizvodnja dobara u što kraćem roku stvara potencijalno veći profit i time uvećava višak vrijednosti rada.

¹⁰⁰ Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, Knjiga I*, u Marx- Engels, 1974., str. 482.

¹⁰¹ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 161.

¹⁰² Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest* 1970, str. 162.

¹⁰³ Usp. Karl Marx, *Temelji slobode: Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, 1974, str. 65.

¹⁰⁴ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 162-163.

2) proizvodnja viška vrijednosti, koja se opravdava kao nužnom za preživljavanje u borbi s konkurencijom, sistemski je uvjetovana unutar akceleracije inovativnih ciklusa i kao takva za posljedicu ima uvođenje novih proizvodnih tehnologija ili novih proizvoda.

3) u svijetlu učinkovitijih tehnologija proizvodnje, ubrzana reprodukcija uloženog kapitala postaje nužna. Što je više vremena potrebno uloženom kapitalu da se reproducira, manji je profit i konkurentnost.

Marx je opazio proizvodno-tehnološki „krug akceleracije“.¹⁰⁵ No, da bi akceleracija proizvodnje bila moguća potrebna je istodobna akceleracija distribucije i potrošnje. Ovo je od presudne važnosti za konstitutivnu vezu između kapitalističke ekonomije i akceleracijske dinamike modernosti jer je tempo kojim se kapital oplođuje ovisan o brzini njegovog opticaja. Potvrdu za istodobnu akceleraciju distribucije i potrošnje Rosa pronalazi u činjenici da se prvotna akumulacija kapitala odvila u trgovini.¹⁰⁶

Kapitalistička ekonomija vremena je zaslužna za ugrađivanje koncepta linearnog, apstraktnog poimanja vremena u svijest subjekta što je rezultiralo zamagljivanjem granice između radnog vremena i slobodnog vremena. Posao u društvu kasne modernosti ne završava u određeno vrijeme, već nakon što se dodijeljeni zadatak dovrši, što u pravilu pretpostavlja poštivanje rokova. Primjere za ovo *ekonomiziranje vremena* pronalazimo u današnjim radnim odnosima, gdje se podrazumijeva povremeno „spajanje“ kako bi se riješio određeni zadatak, unatoč tome što je osoba koja mora obaviti zadatak na godišnjem odmoru. Također, rad od doma (eng. *work from home*) je postao popularno rješenje (za razne administrativne poslove) kako bi se smanjila opasnost zaraze virusom u trenutnim okolnostima. Kapitalistički modus proizvodnje time pokazuje izrazitu sposobnost prilagodbe čiji korijen pronalazimo u inherentnim principima eskalacije kapitalističke ekonomije: *prisili te obećanju rasta i akceleracije*.¹⁰⁷ Sukladno tome, možemo zaključiti da je ekonomija vremena u modernom kapitalističkom društvu primarni i

¹⁰⁵ Usp. *Isto* str. 163.

¹⁰⁶ *Isto*, str. 164.

¹⁰⁷ Usp. *Isto*, str. 170.

direktni pokretač tehničke i tehnološke akceleracije, posebno na području prijevoza, komunikacije i proizvodnje.¹⁰⁸

Iako bi na prvi pogled mogli zaključiti da ekonomski motor sam pokreće proces socijalne akceleracije te čini društvene subjekte bespomoćnima, proces akceleracije u modernosti je potaknut snažnim kulturnim obećanjem: „U sekularnim modernim društvima, akceleracija služi kao funkcionalni ekvivalent (religijskog) obećanja *vječnog života*“¹⁰⁹. Ideja „dobrog života“, koju svaka religija prikazuje na sebi svojstven način i stimulira *strahom* i *obećanjem*, dobiva u modernosti novo značenje u osnovnim psihološkim motivacijskim elementima *boli* i *zadovoljstva*. Ono što je novo u modernoj kulturi je veza ovih motivacijskih elemenata s principima vremenske učinkovitosti i srodnih očekivanja akceleracije.¹¹⁰ Sukladno tome, kulturni oblici straha i obećanja su prebačeni iz područja onostranosti u područje društvene konkurencije. Ogromne količine novca, koje otvaraju razne mogućnosti te donose sigurnost u suočavanju s nepoznatim faktorima koje život donosi, postale su ekvivalent „Božjoj ruci“ koja upravlja životom smrtnika. Prema tome, ideal „dobrog života“ se u modernosti prikazuje kao život u kojem je većina mogućnosti realizirana s naglaskom na uživanje u svijetu i onome što nam on nudi.¹¹¹ Pošto jedan životni vijek nije dovoljan da se iskusi sve što nam svijet nudi, Rosa pronalazi da je *akceleracija tempa života* strategija koju subjekti primjenjuju kako bi riješili ovaj problem: „Ako živimo "duplo brže" i ako realiziramo neku radnju, cilj i iskustvo u pola potrebnog vremena, možemo udvostručiti "zbroj" iskustava i stoga "života" unutar našeg životnog vijeka.“¹¹² Ovo je dokaz da su tehnološka akceleracija i pojačanje tempa života povezani u kulturnoj logici kvantitativne eskalacije, te da su rast i akceleracija nerazdvojivi, čak i s kulturne perspektive.¹¹³ Problem koji pojačani tempo života donosi, u koordinaciji s tehnološkom akceleracijom i akceleracijom socijalne promjene, manifestira se u „*stupnju*

¹⁰⁸ Usp. *Isto*, str. 168..

¹⁰⁹ Hartmut Rosa 2014, str. 29.

¹¹⁰ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 178.

¹¹¹ Usp. Hartmut Rosa 2014, str. 30.

¹¹² *Isto*, str. 30.

¹¹³ Usp. *Isto*, str. 183.

iscrpljenosti“.¹¹⁴ Omjer ostvarenih mogućnosti u životu naspram onih koje su ostvarive kontinuirano se smanjuje bez obzira na to koliko pojačan tempo života održavamo, jer kao što je slučaj i u tzv. *all you can eat* restoranima, čovjekovi kapaciteti su ograničeni s obzirom na obilje mogućnosti. Moderna strategija za izjednačavanje našeg životnog vremena sa svjetskim vremenom propada zbog toga što stopa rasta (opcija) nesumnjivo nadilazi stopu akceleracije.¹¹⁵

Treći vanjski pokretač procesa socijalne akceleracije Rosa pronalazi u socijalnoj strukturi modernih društava. Analizu temelji na teoriji sustava Niklasa Luhmanna koji smatra da je socijalna promjena u modernim društvima ubrzana putem osnovnog strukturnog principa funkcionalne diferencijacije. Luhmann smatra da je funkcionalna diferencijacija preduvjet za evoluciju podsustava, jer se „tek ovim oblikom diferencijacije postiže kombinacija autopoietičnosti i visoke unutarnje složenosti na razini podsustava koja diferencijaciji evolucijskih funkcija daje dovoljno snage“.¹¹⁶ Pošto je pojedinac u modernom društvu uključen u razne funkcionalne sfere kao što su obitelj, posao, krug prijatelja itd., i mora birati u kojoj će sferi provoditi više vremena, princip funkcionalne diferencijacije nalaže povećanje kompleksnosti prilikom donošenja odluka. Za Luhmanna je kompleksnost u modernim društvima temporalizirana, jer pojedinci ne mogu istodobno sudjelovati u svim mogućnostima koje im se nude.¹¹⁷ Rastuća kompleksnost stvara potrebu za akceleracijom društvenih procesa koji vode prema akceleraciji socijalne promjene. Prema tome ispada da je fragmentacija vremenske prakse u kasnoj modernosti i sklonost prema *multitaskingu*, strukturna posljedica funkcionalne diferencijacije društva. Odnos akceleracije i rasta je tako *strukturno* povezan s povećanjem i temporalizacijom kompleksnosti, *kulturno* kao posljedica sekularizacije gdje akceleracija postaje zamjena za vječnost i *ekonomski* kao rezultat oplodivanja kapitala.¹¹⁸ Svaki od navedenih principa pripada jednoj dimenziji akceleracije, pa tako ekonomski motor služi kao glavni ubrzivač tehnološke akceleracije, kulturna logika eskalacije vozi akceleraciju tempa

¹¹⁴ Usp. *Isto*, str.184.

¹¹⁵ Usp. *Isto*, str. 184.

¹¹⁶ Niklas Luhmann, *Theory of society, Volume I*, Stanford University Press, Stanford, California, 2012, str. 336.

¹¹⁷ Usp. *Isto*, str. 349.

¹¹⁸ Usp. Hartmut Rosa, 2013, str. 194.

života i strukturni princip funkcionalne diferencijacije ubrzava socijalnu promjenu na jedinstven način.¹¹⁹

Rosa pronalazi da su glavni institucijski čimbenici, koji su kroz povijest omogućili i podržali razvitak međusobne povezanosti eskalacije i akceleracije, nacionalna država i vojska. Ulogu koju je država odigrala u razvoju prijevoza i komunikacije možemo vidjeti na primjeru *Drugog carstva* za vrijeme vladavine Napoleona III. ; razvitkom modernog kreditnog sustava te uz veliku državnu intervenciju željeznička infrastruktura je doživjela revoluciju koja je rezultirala povećanom proizvodnjom, posebice u metaloprerađivačkoj industriji.¹²⁰ Sustavnom izgradnjom infrastrukture i uspostavljanjem pravne i trgovinske sigurnosti, nacionalna država je osigurala prostor za dugoročno planiranje i time je omogućila znanstveno-tehnološku i ekonomsko-industrijsku akceleraciju.¹²¹ Mobilnost vojnih snaga, koja se pokazala u povijesti od presudne važnosti u ratovima, u modernosti dobiva svoju drugu dimenziju u obliku nadogradnje taktičkih strojeva s gotovo neograničenim mogućnostima. Pa tako Virilio piše: „Brzina je nada Zapada; brzina je ta koja podupire moral (vojni). Što „čini rat prikladnim“ je prijevoz , i oklopno vozilo koje prelazi preko raznovrsnog terena brišući prepreke. S njim, zemlja više ne postoji.“¹²² Iako Virilijeve metafore opisuju događaje iz Prvog svjetskog rata, njegova poruka je jasna i može se primijeniti na današnji način ratovanja koji primjenjuju svjetske velesile. On se svodi na implementiranje novih tehnologija u ostvarivanju strateških ciljeva (npr. bespilotne letjelice) i ostvarivanje zračne nadmoći nad područjem interesa. Prema samom broju i tehnološkoj naprednosti današnjih vojnih strojeva, možemo s pravom zaključiti da su vojni interesi odigrali važnu ulogu u akceleraciji tehnoloških inovacija.¹²³ Tehnološka akceleracija je doživjela svojevrsni vrhunac u izgradnji prvih atomskih bombi koje su u potpunosti izmijenile odnos snaga i vojnog planiranja. Prijetnja nuklearnom apokalipsom, koja bi uslijedila lansiranjem raketa s

¹¹⁹ Usp. Isto.

¹²⁰ Usp. Regina Pozzi, „Napoleon III., Drugo Carstvo i Komuna“, u: Tomislav Wruss (ur.), Ivo Goldstein (ur.), Željko Holjavec (ur.), *Industrijalizacija i nacionalne revolucije (1848.-1871.)*, Jutarnji list, Zagreb, 2008, str. 260-308, ovdje str. 264.

¹²¹ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 196.

¹²² Paul Virilio 2007, str. 78.

¹²³ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 199.

nuklearnim bojnim glavama, je jedan od razloga zbog kojeg Herbert Marcuse s pravom opisuje suvremeno industrijsko društvo kao *iracionalno*.¹²⁴ No, unatoč vidnom utjecaju na tehnološku inovaciju u kasnoj modernosti, Rosa smatra da je vojna mašinerija nacionalne države izgubila svoju pionirsku ulogu u daljnjoj akceleraciji tehnološkog napretka. Dokaz za to pronalazi u Američkoj kopненоj invaziji na Irak i Afganistan, koja je unatoč prvotnim uspjesima pokazala da nije dorasla novom obliku ratovanja.,,Dakako, čak i za vladajuća društva vrijedi da kraj rata ne znači kraj nasilja i nasilnog sukoba s političkim aparatima različitih vrsta. Promjena rata uvodi nove oblike nasilnog sukoba, među kojima je najistaknutiji terorizam.“¹²⁵ Nacionalna države je doživjela sličnu sudbinu te je, u suprotnosti sa svojom prijašnjom ulogom u ubrzanju razvoja novih tehnologija, postala ključna institucijska prepreka u procesu akceleracije. Razlog za to Rosa pronalazi u birokraciji koja je u kasnoj modernosti postala sinonim sa sporost i neučinkovitost, te u demokratskom obliku vladanja koji je zbog svog procesa donošenja odluka postao prespor za akceleracijske zahtjeve kasno modernog društva. Sukladno tome, institucije vojske i nacionalne države, koje su u klasičnoj modernosti imale ulogu ubrzivača, postaju u kasnoj modernosti prepreke ili *kočnice* procesa akceleracije i stoga žrtve onih sila koje su same pomogle osloboditi.¹²⁶

Najvažniju posljedicu procesa socijalne akceleracije pronalazimo u njezinom prelasku preko određenih granica u kasnoj modernosti izvan kojih ljudska bića nužno postaju otuđena. Karl Marx je u svojoj analizi *otuđenja* u kapitalističkom procesu proizvodnje opisuje kako čovjek biva otuđen od proizvoda svog rada, od samog rada, od svoje rodne suštine te od drugih ljudi. Prema tome, pošto radnik nema kontrolu nad procesom proizvodnje i jedina svrha njegovog rada je povećanje profita „radnik se odnosi prema proizvodu svog rada kao predmetu koji mu je stran i koji njim vlada.“¹²⁷ Čin proizvodnje radnik percipira kao prisilni rad koji je potreban da bi zadovoljio svoju fizičku egzistenciju i koji mu se predstavlja kao „rad koji ne

¹²⁴ Usp. Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije : rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, str. 10.

¹²⁵ Manuel Castells, *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1. Usp. umreženog društva*, str. 485.

¹²⁶ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 207.

¹²⁷ Karl Marx, Friedrich Engels, „Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.“, u: Marx- Engels: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1976, str. 249.

pripada njemu već nekome drugome.“¹²⁸Samootuđenje slijedi kao nužna posljedica „usmjerenosti vlastite radnikove fizičke i duhovne energije protiv njega samoga.“¹²⁹ Pošto se čovjek potvrđuje kao rodno biće u obradi predmetnog svijeta, otuđeni rad mu čini „stranom njegovu duhovnu rodnu moć i prirodu.“¹³⁰ Posljedica čovjekove otuđenosti od proizvoda svog rada, vlastitog rada i svoje rodne suštine je otuđenost spram drugih ljudi. Pa tako kaže Marx da „ako se čovjek sam sebi suprotstavlja, onda se njemu suprotstavlja *drugi* čovjek.“¹³¹ Marx pronalazi korijene otuđenja u kapitalističkom modusu proizvodnje, preciznije, u privatnom vlasništvu za koje piše da je „proizvod otuđenog rada i sredstvo pomoću kojeg se rad otuđuje“¹³². Na tragu Marxove analize, Rosa ukazuje na pet tipova otuđenja koje su posljedica društvene akceleracije uzrokovane kapitalističkim načinom proizvodnje u kasnoj modernosti. Na taj način Rosa bitno proširuje područje manifestacije i analize fenomena otuđenja stavljajući pri tome naglasak na nove oblike otuđenja tipične za suvremeni kapitalizam. Radi se oblicima koji su u XIX. stoljeću bili tek u začetku stoga je i njihov značaj za ontologiju društvenog bitka bio relativno zanemariv. Sama činjenica da klasifikacija koju nudi Rosa izrasta na tragu one Marxove iz *Ekonomsko-filozofskih rukopisa (1844)*, govori ako ne o primarnosti izvora otuđenja na koji je ukazao Marx, onda barem o suštinskoj povezanosti otuđenja čovjeka unutar radnog procesa i otuđenja čovjeka u društvu u doba opće akceleracije:¹³³

Otuđenje od prostora. Alijenacija ukazuje na duboko, strukturalno iskrivljenje u odnosu između sebstva i svijeta. Kao što smo već vidjeli u primjeru Paula Virilia, način na koji su subjekti smješteni u svijetu biva putem tehnološke akceleracije izmijenjen do granice gdje prostor postaje marginaliziran u odnosu na vrijeme.

Otuđenje od predmeta. Zbog tehnoloških inovacija u proizvodnim procesima, predmeti se u modernim kapitalističkim društvima rijetko popravljaju pošto ih je jeftinije zamijeniti.

¹²⁸ *Isto*, str. 249.

¹²⁹ *Isto*.

¹³⁰ *Isto*, str. 252.

¹³¹ *Isto*.

¹³² *Isto*, str. 255.

¹³³ Usp. Hartmut Rosa, 2014, str. 84-97.

Sukladno tome, ubrzanost socijalne promjene rezultira primatom „moralne potrošnje“ predmeta nad njihovom fizičkom potrošnjom. Posljedica toga je subjektova nemogućnost da se poveže s predmetima pošto je zamjenjivost postala njihova glavna karakteristika u modernim kapitalističkim društvima.

Otuđenje od radnji. Imperativi brzine modernih društava, koje pronalazimo u samoupogonjujućoj logici akceleracije i konkurencije, nameću subjektu kratkoročno zadovoljenje želja i potreba. Prema tome, lakše je sjesti ispred ekrana i gledati i slušati drugu osobu kako svira npr. gitaru, nego ju naučiti sam svirati. Također, usvajanje novih vještina i novog sadržaja oduzima vrijeme, koje se u modernom kapitalističkom društvu percipira kao oskudna roba, što rezultira kompenzacijom kroz povećanu potrošnju.

Otuđenje od vremena. Pošto je u kasnoj modernosti dominantna mjerna jedinica vremena postala *epizoda iskustva*, percepcija protoka vremena je ubrzana ali doživljeni događaji ne ostaju u sjećanju. Ono što nedostaje modernim subjektima je „prisvajanje vremena“, tj. ne uspijevamo vrijeme naših događaja pretvoriti u „naše“ vrijeme. Vrijeme koje smo posvetili epizodama iskustva nam ostaje *strano*.

Otuđenje od Sebe i Drugih. Pošto ne uspijevamo integrirati epizode radnji i iskustva u „naše“ vrijeme, postajemo u većoj mjeri odvojeni od vremena i prostora našeg života i posljedično od sebe. Dok odnosi koje sklapamo postaju površni, pošto je za dublje odnose potrebno više vremena, samootuđenje se javlja kao krajnji rezultat subjektive dislociranosti u prostoru i vremenu.

Rosa promatra fenomen otuđenja kroz prizmu vremenskih struktura koje prožimaju društveni život te ga opisuje kao „temeljito vremensko iskrivljenje u odnosu između sebstva i svijeta u kasnoj modernosti.“¹³⁴ Antitezu ovom poremećaju u čovjekovom odnosu spram svijeta Rosa pronalazi u teoriji rezonancije koja će biti prikazana u drugom dijelu ovog diplomskog rada.

¹³⁴ Hartmut Rosa 2014, str.100.

1.7. Mahniti zastoj

Strukturna i kulturna rigidnost koja je izražena u pojmu *mahnitog zastoja* predstavlja svojevrsno naličje akceleracijskog iskustva modernosti i njegovu paradoksalnu dopunu. Strukturnu rigidnost Rosa primjećuje u autonomizaciji i imunizaciji operacijske logike društvenih sustava. Ovo se posebno odnosi na uzajamnu eskalaciju rasta i akceleracije koja nastupa kao neizbježna strukturna prisila u nemilosrdnom poticanju razvoja društva.¹³⁵ Oslanjajući se na promišljanja Clausa Offea¹³⁶, Rosa pronalazi da što je veća dinamizacija u tri sfere akceleracije, time više postaju nepomični vanjski principi koji povezuju rast i akceleraciju s krugom akceleracije. Posljedica toga je Weberov „željezni kavez“ gdje su odnosi zamrznuti na određenoj razini. Sukladno tome, *mahniti zastoj* „znači da ništa ne ostaje isto dok u isto vrijeme se ništa bitno ne mijenja.“¹³⁷ Strukturna kristalizacija ima ogromne posljedice za kulturni razvoj društva te je povezana s fenomenom kulturne rigidnosti u modernosti koji predstavlja nedostatak razvoja unatoč ubrzanim kulturnim promjenama. Društvo, sukladno s dijagnozom kulturne rigidnosti, gubi svoj karakter kao projekt koji se može oblikovati političkim djelovanjem.¹³⁸ Primjer za ovo možemo pronaći u zakonima koji su u iznimno rijetkim slučajevima podložni izmjenama. Proces *učvršćivanja* (eng. *rigidification*) je vidljiv i iz psihološke perspektive u povijesti modernosti kao pojačanje u tempu života koje se preobražava u svoju suprotnost, egzistencijalnu dosadu, koja se u ekstremnim slučajevima pretvara u patološko iskustvo „zamrznutog vremena“ depresije. Tipičan problem modernog čovjeka je „osjećaj da ga ti bezbrojni elementi kulture guše zato što ih ne može ni iznutra asimilirati ni jednostavno odbaciti, jer oni potencijalno pripadaju njegovoj kulturnoj sferi.“¹³⁹ Individualni i kolektivni dojam *zastoja* je, smatra Rosa, posljedica prijelaza s usmjerenog oblika kretanja na kretanje bez pravca. Virilijevo razumijevanje *mahnitog zastoja* je usredotočeno na tehnološku akceleraciju i njezin utjecaj na prirodu pa tako npr. „unatoč obećanjima ekologije, zemlja će uskoro iscrpiti sve svoje

¹³⁵ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 281.

¹³⁶ Usp. *Isto*, str. 283.

¹³⁷ *Isto*, str. 283.

¹³⁸ Usp. *Isto*, str. 283.

¹³⁹ Georg Simmel, *Kriza Kulture*, u: *Georg Simmel* 2014, str. 75.

resurse, uključujući i svoje najranije zvanje kao mjerilo za ljudske aktivnosti.¹⁴⁰ Što više brzina raste, smatra Virilio, to je veća kontrola koja zamjenjuje okoliš i prema tome stvarni prostor tjelesnih aktivnosti biva zamijenjen sa stvarnim vremenom interaktivnosti. Iako Virilijev uvid s kraja 20. stoljeća zvuči prijeteće, smatram da je svoju potvrdu dobio u aktualnoj pandemiji koja je „prisilila“ ljude da se okrenu *en masse* komunikacijskoj tehnologiji kao sredstvu za doživljavanje svijeta.

Učvršćivanje je prema tome inherentno komplementaran princip procesa socijalne akceleracije u sva četiri vida društvenog razvoja.¹⁴¹ Također, proces *učvršćivanja* potvrđuje osnovne procese četiriju klasičnih teorija procesa modernizacije (diferencijaciju, racionalizaciju, domestikaciju i individualizaciju) kao posljedice socijalne akceleracije. Tako *funkcionalnu diferencijaciju* prati socijalna anomija koja može biti interpretirana kao posljedica desinkronizacije pod uvjetima akceleracije. Željezni kavez, kao posljedica povećane *racionalizacije*, je uzrokovan ubrzanim obezvrjeđivanjem tradicije i znanja te kontinuiranim promjenama u strukturama udruživanja. Ovladavanje prirodom se preobrazilo u uništenje prirode zbog nedostatka poštovanja prema „intrinzičnoj vremenitosti“ prirode. Posljedica procesa individualizacije je vidljiva u iskustvima „ukorijenjenosti“ i „alijenacije“.¹⁴² Sukladno tome, osnovni procesi modernizacije mogu interpretirani, iz specifično vremenske perspektive, kao mehanizmi i manifestacije socijalne akceleracije. Individualizacija je uzrok i posljedica socijalne akceleracije ukoliko su pojedinci pokretni i fleksibilni u svojim prilagodbama i brži u donošenju odluka. Funkcionalna diferencijacija uzrokuje akceleraciju te u isto vrijeme predstavlja strategiju u nošenju s pritiscima akceleracije. Isto vrijedi za racionalizaciju u smislu povećanja učinkovitosti u odnosu iskorištenih sredstava i postignute svrhe te za domestikaciju u smislu eskalacije procesa razmjene s prirodom. Socijalna akceleracija predstavlja nezavisan i dominantan osnovni proces modernizacije. Potvrdu za to pronalazimo u vremenskom i procesualnom karakteru individualne i kolektivne ljudske egzistencije; ono što pojedinac i

¹⁴⁰ Paul Virilio 2000, str. 75.

¹⁴¹ Usp. Hartmut Rosa 2013, str. 285.

¹⁴² Usp. *Isto*, str. 286.

društvo u konačnici *jesu* fundamentalno je određeno vremenskim strukturama i vremenskim horizontima ove egzistencije.¹⁴³

¹⁴³ Usp. *Isto*, str. 287- 288.

2. Teorija našeg odnosa spram svijeta

2.1. Modernost i *Dobar život*

Kao što smo vidjeli u prvom dijelu rada, akceleracija u kasnoj modernosti prelazi određene granice izvan kojih ljudska bića nužno postaju *otuđena*. Obećanje modernosti, koje pronalazimo u ideji etičke autonomije, i prema kojem su subjekti slobodni u izboru kako će voditi svoje živote s obzirom na materijalna, kulturna i instrumentalna pitanja biva u kasnoj modernosti neispunjeno i izvrnuto u svoju suprotnost. Iako je pitanje „dobrog života“, na prvi pogled, ostavljeno otvorenim za svakog pojedinačno da odgovori kakav život želi voditi, Rosa smatra da se odgovor pojedincima sam nameće posredstvom četiriju strukturnih elemenata društva: kulturnom činjenicom modernosti kao doba otvorenih etičkih horizonata; činjenicom etičke privatizacije koja je učinila nemogućim zadatak određivanja vlastite svrhe u životu; modusom dinamične stabilizacije kao strukturnim imperativom modernih društava i konkurencijom kao dominantnim načinom raspodjele.¹⁴⁴ Pošto subjekti ne mogu sa sigurnošću reći što je dobar život, prisiljeni su na lov i sakupljanje sredstava kako bi, bez obzira koju ideju *dobrog života* žele prihvatiti, poboljšali svoj početni položaj. Štoviše, obećanje autonomije leži u korijenu moderne privlačnosti novca. Što više novca subjekti imaju na raspolaganju, to je veći prostor za oblikovanje njihovih života.¹⁴⁵ Uvjeti dinamične stabilizacije diktiraju kontinuiranu akumulaciju sredstava kako bi se ostvarila mogućnost za vođenje samoodređenog života. Novac, zdravlje i zajednica predstavljaju osnovna sredstva te sačinjavaju preduvjete i obilježja dobrog života. Primjer za ovo je očigledan na svakom koraku u modernom društvu te postoji određeni standardi koji se moraju poštivati da bi se vodio tzv. *uspješan život*; ljudi se ocjenjuju prema odjeći koju nose, automobilima koje voze i prema društvu u kojem obitavaju. Prema tome, istraživanja u nejednakosti raspodijele sredstava dobivaju na važnosti u modernom svijetu jer nemaju svi iste startne pozicije u utrci za dobrim životom i srećom koju on donosi. „U svim poznatim društvima, u svim epohama, najsiromašnija polovina stanovništva ne posjeduje gotovo nikakvo bogatstvo.“¹⁴⁶

¹⁴⁴ Usp. Hartmut Rosa, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, Polity, 2019, str. 21.

¹⁴⁵ Usp. *Isto*, str. 19.

¹⁴⁶ Thomas Piketty, *Kapital u 21. stoljeću*, Profil knjige, Zagreb, 2014, str. 383.

Kvaliteta ljudskog života se ne može jednostavno izmjeriti samo prema dostupnim opcijama i sredstvima, već je potrebno ispitati odnos spram svijeta koji oblikuje život. Bilo da je život uspješan ili neuspješan ovisi o načinima na koji svijet jeste ili može biti pasivno doživljen i aktivno prisvojen ili prilagođen. Potraga za različitim načinima odnošenja prema svijetu je oduvijek bila dominantna tema u tradiciji kritičke teorije.¹⁴⁷ Osnovne obrise sociologije ljudskih odnosa spram svijeta Rosa pronalazi u, između ostalih pristupa, pokušaju rekonceptualiziranja *alijenacije* kao *odnosa nepovezanosti* (eng. *relation of relationlessness*) u filozofiji Rahel Jaeggi gdje dijagnoza alijenacije pretpostavlja uvide o strukturi ljudskih odnosa prema sebi i svijetu, tj. pretpostavlja gustu i kompleksnu sliku osobe u njezinim odnosima prema svijetu.¹⁴⁸ Ono što nedostaje svim pristupima koji pokušavaju definirati kompleksan odnos ljudskih bića prema sebi i svijetu je analiza vremenskih struktura koje prožimaju taj odnos. Rezonantan odnos je dinamična interakcija između subjekta i svijeta koji pretpostavlja uzajamnu, ritmičku oscilaciju i prema tome mora zadovoljiti određene zahtjeve za sinkronizacijom. Sukladno tome, proces socijalne akceleracije ometa stvaranje takvih odnosa te proizvodi *nijeme* (eng. *mute*) i *otuđene* odnose. Sama akceleracija je izraz određenog aktivnog i socijalnog odnosa prema svijetu. Dinamizacija i akceleracija su intrinzično i na određen način dvostruko povezane sa specifično modernim odnosom prema svijetu koji proizvode i zahtijevaju.¹⁴⁹ Kako bi se kulturno i strukturno reproducirala, moderna kapitalistička društva su primorana na vječno širenje, rast i inovaciju. Disfunkcionalne posljedice dinamične stabilizacije su, prema Rosi, vidljive u tri velike krize današnjice: ekološkoj krizi, krizi demokracije i psihološkoj krizi. Tako uspostavljen odnos ima neizbježne posljedice za pozicioniranje ljudskih bića u svijetu: kako se odnose prema sebi, drugima, stvarima itd. Sve dok, na kulturnoj razini, institucionalizirani uvjeti ekonomije, politike i socijalne države podliježu imperativima eskalacijskog rasta, akceleracije i povećane tehnološke inovacije, preobrazba našeg odnosa spram svijeta ostaje nemogućnost. Rosin cilj je ispitati oblike i sadržaj drugačijeg odnosa spram svijeta, odnosa koji zahtijeva ne samo ekonomske i političke reforme, već i preobrazbu našeg odnosa spram društvenog svijeta. U tom ispitivanju svojevrsno središte čine osnovne kategorije *rezonancije* i *alijenacije* kao dva komplementarno fundamentalna oblika našeg odnosa spram svijeta. Ispitivanjem dijalektike rezonancije i

¹⁴⁷ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 27.

¹⁴⁸ Usp. Rahel Jaeggi, *Alienation*, Columbia University Press, New York, 2014, str. 30.

¹⁴⁹ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 27-28.

alijenacije Rosa želi sistematski ustanoviti rezonanciju kao ključnu kategoriju u mjerenju uspješnosti života.

2.2. Alijenacija i rezonancija

Slijedeći latinsku etimologiju riječi, pronalazimo da je rezonancija prije svega akustični fenomen, lat. *resonare* što znači odjeknuti.¹⁵⁰ U fizici je rezonancija definirana kao porast intenzivnosti titraja kada se učestalost vanjske sile, koja uzrokuje titraje, podudara s učestalošću vlastitih titraja sistema.¹⁵¹ Rosa na primjeru dva metronoma, gdje jedan stoji u blizini drugoga, postulira nužnost postojanja *rezonantnog prostora* u kojem se uspostavlja rezonantan odnos između dva tijela i u kojem svako tijelo govori „*svojim glasom*“.¹⁵² Transpozicijom fizičkog i akustičkog odnosa na ljudske odnose u svijetu, rezonancija opisuje specifičan način na koji subjekt i svijet dolaze u odnos. Rosa razumije subjekt i svijet upravo kroz njihov međuodnos, gdje su subjekt i svijet prvo oformljeni i oblikovani te zapravo konstituirani u svom odnosu i kroz njega. Subjekti ne stoje u suprotnosti spram svijeta, već su gotovo uvijek u svijetu s kojim su međusobno povezani i isprepleteni.¹⁵³ Sukladno tome, dva entiteta se odnose „u vibracijskom mediju ili u rezonantnom prostoru, tako da utječu uzajamno jedan na drugog i u isto vrijeme svaki govori *svojim glasom*.“¹⁵⁴ Prema tome, rezonantni prostor ne odzvanja jekom, već omogućava svim „sudionicima“ da se izraze svojim glasom. Rezonancija nije emocionalan odnos već način odnošenja koji je neutralan s obzirom na emocionalni sadržaj. Zato možemo voljeti tužne priče.¹⁵⁵ Rezonancija je i deskriptivna i normativna kategorija. Rezonanciju treba prvo razumjeti kao osnovnu ljudsku sposobnost i potrebu. Prema tome, Rosa predlaže dva deskriptivna zaključka: prvo, da se osnovna ljudska subjektivnost i socijalna intersubjektivnost razvijaju kroz uspostavljanje fundamentalnih rezonantnih odnosa i drugo, da su ljudska bića

¹⁵⁰ Usp. *Isto*, str. 165.

¹⁵¹ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2004, str. 1164.

¹⁵² Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 166.

¹⁵³ Usp. *Isto*, str. 32.

¹⁵⁴ *Isto*, str. 166.

¹⁵⁵ Usp. *Isto*, str. 175.

egzistencijalno oblikovana svojom čežnjom za rezonantnim odnosima. Rezonancija postaje normativan koncept kada se uspostavi kao mjera uspješnog života.¹⁵⁶ Ne slijede svi oblici i aspekti našeg odnosa spram svijeta relacijsku logiku rezonancije i nije nužno da većina naših iskustava budu rezonantna. Štoviše, kada bi svako naše iskustvo bilo „*rezonantno iskustvo*“¹⁵⁷ rezonancija bi izgubila svoju važnost u pozadini svijeta koji nam se nameće kao stran i nijem. Također, želja da svi naši odnosi u svijetu budu rezonantni se kosi s aspektom *nepristupačnosti* koji je inherentan svim rezonantnim iskustvima. Upravo zbog toga što je za rezonantna iskustva bitan element uzajamnosti, ona nisu podložna manipulaciji i ne mogu biti prizvana po volji. Rosa razlikuje tri *osi rezonancije: horizontalnu, dijagonalnu i vertikalnu*. One opisuju specifičan način odnosa između subjekta i određenog segmenta svijeta. Taj odnos možemo razumjeti, sa stajališta subjekta, kao *vibrirajuću žicu* koja je oblikovana dvostrukim kretanjem aktivnog odnošenja i pasivnog bivanja pod utjecajem.¹⁵⁸ Svako društvo ili društvena formacija je definirano načinima na koje oblikuje i prestrukturira kako se subjekti odnose spram svijeta u osima rezonancije, uspostavljajući specifične kulture, sfere ili prostore rezonancije u kojima članovi društva mogu otkriti i izgraditi individualne osi rezonancije.¹⁵⁹ Rezonantne osi postoje, prema Rosi, samo tamo gdje je uspostavljeni odnos između subjekta i određenog segmenta svijeta stabilan te omogućuje pojavu i ponavljanje rezonantnih iskustava. Također, osi rezonancije su dinamične, promjenljive i evoluirajuće s obzirom na kulturne i individualne razvojne procese. Primjeri za *horizontalne osi* rezonancije su obitelj, prijateljstvo i politika.¹⁶⁰ One se uspostavljaju između subjekata, posebno kroz iskustvo zajednice gdje se stvaraju značajni odnosi bez kojih je ljudski život lišen solidarnosti, identiteta i inteligibilnosti. *Dijagonalne osi* rezonancije čine predmeti, posao, škola, sport i potrošnja.¹⁶¹ Izgradnjom materijalnih i simboličkih uvjeta svoje egzistencije, subjekti izražavaju želju za uspostavljanjem stabilnih dijagonalnih osi rezonancije kako bi utvrdili svoje mjesto u svijetu. *Vertikalnim osima* rezonancije pripadaju religija, priroda, umjetnost i

¹⁵⁶ Usp. *Isto*, str. 171.

¹⁵⁷ Usp. *Isto*, str. 172.

¹⁵⁸ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 172.

¹⁵⁹ Usp. *Isto*, str. 195.

¹⁶⁰ Usp. *Isto*, str. 195.

¹⁶¹ Usp. *Isto*, str. 39.

povijest.¹⁶² Uspostavljanjem vertikalnih osi rezonancije subjekti povezuju svoj unutarnji s vanjskim svijetom i tako „dolaze u dodir“ s transcendentnom sferom egzistencije. Prigušivanje svih osi rezonancije predstavlja ekstremni oblik egzistencijalne individualne ili kulturne otuđenosti, dok bi istinska stabilnost osi rezonancije, kao i rezonantnih iskustava koja one omogućuju, mogla stvoriti nešto poput egzistencijalne izvjesnosti rezonancije koja opstaje izvan svakog pojedinačnog rezonantnog iskustva, takvog da bismo tada mogli odnos prema svijetu određenog oblika života u cjelini opisati kao rezonantan.¹⁶³

Za razliku od rezonancije, konstatira Rosa, *alijenacija* je čvrsto utemeljena kategorija u socijalnoj filozofiji i intelektualnoj povijesti. S obzirom da oslikava bitne probleme industrijskih društava, nije čudno što pojam alijenacije zauzima središnje mjesto u modernoj društvenoj i političkoj misli. No, uporaba pojma je kroz povijest zadobila mnoštvo različitih tumačenja s obzirom na referentnu sferu. „Izraz *otuđenje* (alijenacija) ima mnogo različitih značenja u svakodnevnom životu, nauci i filozofiji.“¹⁶⁴ Glavnog krivca za konceptualnu maglovitost *alijenacije* pronalazimo u činjenici da alijenacija može biti definirana samo u odnosu prema drugom pojmu, tj. samo kada smo u mogućnosti odrediti *što* točno čini subjekta ili zajednicu *otuđenima*.¹⁶⁵ Da bismo mogli uspostaviti analitički distinktivnu kritičku kategoriju alijenacije, koja nagovještava određene esencijalističke pretpostavke o ljudskoj prirodi, potrebno je identificirati elemente *neotuđenosti* (eng. *non-alienation*). Veliki problem svih prijašnjih teorija alijenacije je, prema Rosi, bio upravo u nemogućnosti preciznog određivanja *neotuđenog* stanja. Koncept *autonomije*, u smislu samoodređenja, nameće se kao prvi kandidat u određivanju *antiteze* alijenaciji koja je u filozofiji, sociologiji i psihologiji uglavnom povezana s iskustvima nemoćnosti, gubitka kontrole i heteronomije. Pa tako je središnja teza u teoriji alijenacije Rahel Jaeggi da živjeti svoj život znači identificirati sebe i svijet na određeni način, biti u mogućnosti *prisvojiti* svijet.¹⁶⁶ Prema tome, subjekti su *neotuđeni* ako osjećaju da imaju kontrolu ili utjecaj

¹⁶² Usp. *Isto*, str. 116.

¹⁶³ Usp. *Isto*, str. 173.

¹⁶⁴ Gajo Petrović, „Otuđenje i razotuđenje“, u: Gajo Petrović: *Filozofija prakse*, Naprijed – Nolit, Zagreb-Beograd, 1986, str. 155.

¹⁶⁵ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 175.

¹⁶⁶ Usp. Rahel Jaeggi 2014, str. 25.

nad kontekstima radnji koje ih određuju. Rosa smatra da definiranje autonomije kao „drugo“ (eng. „*other*“) alijenacije u konačnici ignorira relacijski karakter alijenacije. Postoje razna stanja koja ne možemo nazvati otuđenima, a gdje je gubitak kontrole očigledan, npr. kada plaćemo od sreće zbog neke dobre vijesti ili uspjeha. Drugu opciju za definiranje antiteze alijenaciji Rosa pronalazi u Axel Honnethovoj teoriji *priznanja* (eng. *recognition*) koja tvrdi da tri oblika priznanja (ljubav, prava i poštovanje) tvore društvene uvjete u kojima ljudski subjekti mogu razviti pozitivan stav prema sebi. Samo kumulativnim stjecanjem osnovnog samopouzdanja, samopoštovanja i dostojanstva osoba može bezuvjetno vidjeti sebe kao autonomno i individualno biće te identificirati se sa svojim ciljevima i željama.¹⁶⁷ No, zanemarivanje, koje predstavlja negativnu komponentu teorije *priznanja*, nije uzrok svakog oblika alijenacije. Kada se ljudska bića osjećaju kao stranci u svojim tijelima, kada se osjećaju otuđeno od posla, obitelji itd., to nije nužno povezano s osjećajem zanemarivanja, već možda jednostavno osoba, kontekst ili stvar više *ne govori s nama*.¹⁶⁸ Neophodan element odnosa koncepta alijenacije pronalazimo u već spomenutoj teoriji alijenacije Rahel Jaeggi: „alijenacija je specifičan oblik odnosa, nije nepovezanost ili puka odsutnost odnosa. Alijenacija ne opisuje odsutnost već kvalitetu odnosa. Paradoksalno formulirano, alijenacija je *odnos nepovezanosti*.“¹⁶⁹ Ova početna definicija alijenacije omogućava Rosi da definira njezino „drugo“ kao *odnos povezanosti* (eng. *relation of relatedness*). Taj relevantan i uzajaman odnos pronalazi svoj izraz u konceptu rezonancije koja u konačnici predstavlja „drugo“ alijenacije. S rezonancijom kao osnovom, Rosa definira alijenaciju kao vrstu odnosa spram svijeta putem kojeg subjekt susreće subjektivni, objektivni i društveni svijet kao *ravnodušan* i *odbojan*. Alijenacija prema tome označava situaciju u kojoj subjekt doživljava svoje tijelo ili osjećaje, prirodu i društvene interakcije kao *nijeme*. Prema tome, neotuđeni odnos je onaj koji dopušta razvoj konstitutivnih osi rezonancije.¹⁷⁰ Rosa smatra da možemo redefinirati odnos između *alijenacije* i *postvarenja*, koncepta koji su se u tradiciji teorije postavljali u različite odnose. Lukács temelji teoriju *postvarenja* na Marxovoj analizi

¹⁶⁷ Usp. Axel Honneth, *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, Polity Press, Cambridge Massachusetts, 1995, str. 169.

¹⁶⁸ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 177.

¹⁶⁹ Rahel Jaeggi 2014, str. 57.

¹⁷⁰ Usp. Hartmut Rosa 2014, str. 178.

fetišističkog karaktera robe prema kojoj je „društveni odnos među samim ljudima uzima za njih fantazmagoričan oblik odnosa među stvarima.“¹⁷¹ Proces *postvarenja* ima subjektivnu i objektivnu stranu. Objektivno, princip racionalne proračunljivosti prekida one spone što su pojedine subjekte rada pri organskoj proizvodnji povezivale u zajednicu, dok sa subjektivne strane radnikov proces spram proizvodnje biva rastrgan te se njegov rad svodi na specijalnu funkciju koja se mehanički ponavlja što rezultira bezvoljnošću koja u tako racionaliziranom i mehaniziranom procesu rada pretvara radnikovu djelatnost u *kontemplativno* držanje.¹⁷² Prema tome, robni odnos koji nastaje iz postvarenog procesa proizvodnje „nameće svoju strukturu cijeloj svijesti čovjeka: njegove se odlike i sposobnosti više ne sjedinjuju u organsko jedinstvo osobe, nego se pojavljuju kao *stvari*, koje čovjek podjednako *posjeduje* i *otuđuje* kao razne predmete vanjskog svijeta.“¹⁷³ S druge strane, nadovezujući se na Lukácsevu misao, Honneth uklapa postvarenje u svoju teoriju *priznanja* i postavlja ga kao *zaborav priznanja*. „Time želim označiti proces kojim gubimo svijest o stupnju u kojem svoje znanje i spoznaju drugih osoba dugujemo prethodnom stavu empatičnog angažmana i *priznanja*.“¹⁷⁴ Naši su odnosi postvareni ako promatramo ljude i stvari kao sredstva, instrumente. Prema tome, *postvarenje* opisuje kretanje koje izvire iz subjekta koji pristupa svijetu kao *nijemoj* stvari, dok se *alijenacija* odnosi na način kako susrećemo i doživljavamo svijet.¹⁷⁵ Rosa se osvrće na Marxovu analizu otuđenja prema kojoj „otuđeni rad čini čovjekovu rodnu suštinu, kako prirodu, tako i njegovu duhovnu rodnu moć, njemu tuđom suštinom, sredstvom njegove individualne egzistencije“¹⁷⁶, te pronalazi da za teoretsku analizu alijenacije i kasno modernih odnosa rezonancije nije nužno oslanjati se na njegove uvide. Sukladno tome, depresija i sindrom sagorijevanja (eng. *burnout*), koji predstavljaju ekstremne oblike alijenacije, čine polaznu točku za daljnju analizu odnosa alijenacije i rezonancije. Pojedinci koji pate od depresije ili sindroma sagorijevanja doživljavaju svijet kao ravan, nijem, hladan i prazan tj., svijet koji više nije sposoban utjecati na njih.

¹⁷¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, knjiga I*, u: Marx – Engels 1974, str. 75.

¹⁷² Usp. Georg Lukács 1970, str. 155-157.

¹⁷³ Isto, str. 170.

¹⁷⁴ Axel Honneth, *Reification: A Recognition- Theoretical View*, Oxford University Press (USA), 2008, str. 128.

¹⁷⁵ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 179.

¹⁷⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.*, u: Marx- Engels 1976, str. 252.

Rezonantna *žica* postaje nesavitljiva na oba kraja te subjekt i svijet gube svoju boju i zvuk. Metaforički govoreći, ovo je jezgra *odnosa nepovezanosti*.¹⁷⁷ Kako se odnosimo prema svijetu je uvijek politički i ekonomski, tehnološki i medijalno, kulturno i institucijski posredovano te se u svakom od navedenih aspekata mogu skrivati korijeni patologija alijenacije i sredstva za njihovo prevladavanje. S obzirom da Rosina definicija alijenacije implicitno pretpostavlja stanje koje je oprečno osnovnim potrebama ljudske prirode, rezonancija kao „drugo“ alijenacije predstavlja potrebu za odnosom koji je otvoren u pogledu sadržaja. Otvoreni karakter rezonancije omogućuje da se sebstvo (eng. *self*) i svijet kontinuirano mijenjaju a da ipak ostaju u rezonanciji, tj. svijet i sebstvo se uzajamno *prilagodljivo preobražavaju* (eng. *adaptive transformation*).¹⁷⁸ Prema tome, smatra Rosa, odnos rezonancije i autonomije se može jasnije odrediti. Ako definiramo autonomiju u etimološkom smislu kao samoodređenje ili samoupravljanje, nedostaju nam konceptualna sredstva za adekvatno razmatranje *druge* strane našeg odnosa spram svijeta. Ako postavimo autonomiju kao primarni kriterij uspješnog, neotuđenog života, onda zaboravljamo na činjenicu da rezonancija može izbljedjeti, a otuđenje započeti čak i kad se povećavaju raspoloživi resursi za individualnu i kolektivnu upotrebu te instrumentalna dominacija, i da uspješan život ovisi o obuhvaćanju rezonantnih prostora koji nužno sadrže element onoga što je *nepristupačno, nekontrolirano, nesavladivo*, a samo po sebi važno kako bi moglo poslužiti kao pandan u skladnom odnosu. Koncept autonomije je, usredotočen isključivo na subjektov kraj naše rezonantne žice te iz tog razloga moderni zahtjev za autonomijom nije rješenje, već jedan od uzroka modernog iskustva alijenacije.¹⁷⁹

2.3. Dijalektika alijenacije i rezonancije

Rezonantni odnosi ne stoje jednostavno u suprotnosti s alijenacijom kao obilježje uspješnog života, već pretpostavljaju kontinuirano postojanje nijemih odnosa spram svijeta i nerecipročnih segmenata svijeta. Odnos između rezonancije i alijenacije je u konačnici

¹⁷⁷ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 179-180.

¹⁷⁸ Usp. *Isto*, str. 182.

¹⁷⁹ Usp. *Isto*, str. 183.

dijalektičan. Sposobnost za rezonanciju je utemeljena u prijašnjim iskustvima stranog, nadražujućeg, neprilagođenog i posebno onoga *nepristupačnog*. Susret sa stranim, otuđenim započinje proces dijaloga *prilagodljive preobrazbe* koja tvori rezonantno iskustvo.¹⁸⁰ Ako ignoriramo ovaj aspekt, teorija rezonancije postaje podložna instrumentalnoj i ideološkoj eksploataciji. „Rezonantni subjekti“ su osjetljiviji i ranjiviji prema zahtjevima ekonomske eksploatacije. Prema tome, svaka kritika odnosa rezonancije mora precizno odrediti gdje je rezonancija pretvorena u instrument „uspješnog“ života u smislu uspješne akumulacije sredstava.¹⁸¹ Instrumentalna rezonancija je oblik ideološke rezonancije koju Rosa naziva *simulacijom rezonancije* i koja svoj izraz pronalazi u subjektivnom odbacivanju svega što ukazuje na alijenaciju.¹⁸² Paradigmatski prikaz dijalektike alijenacije i rezonancije, iz biografske perspektive, pronalazimo u fazi puberteta. Djeca prije puberteta žive u nekoj vrsti simbioze s neposrednim okolišem, dok u pubertetu pojačani proces individualizacije i subjektivizacije može rezultirati osjećajem otuđenja i nepovezanosti.¹⁸³ Alijenacija je prema tome obilježena snažnim, funkcionalno nužnim očekivanjima autonomije i subjektivizacije te čini određujući proces preobrazbe našeg odnosa spram svijeta tijekom puberteta. Posredstvom neophodnog prigušivanja svijeta i oblikovanja *odbojnih odnosa* prema svijetu, stvaraju se preduvjeti za uspostavljanje novih rezonantnih odnosa i stabilnih osi rezonancije. Dijalektički odnos alijenacije i rezonancije je vidljiv i u bolnim osobnim iskustvima alijenacije ili odbacivanja koja su poslužila mnogim piscima, skladateljima i filozofima u kreativnom *prilagodljivom preobražavanju* svijeta. Kreativna preobrazba može uspjeti samo na temeljima fundamentalne *vjere u rezonanciju*, tj. osloncu koji čine duboki trenuci rezonancije.¹⁸⁴ Subjektov strah od nijemog i indiferentnog svijeta može biti moćna pokretačka snaga koja stoji iza procesa socijalne akceleracije. Subjekti kasne modernosti inherentno teže popunjavanju spontano nastalog slobodnog vremena novim

¹⁸⁰ Usp. Isto, str. 185.

¹⁸¹ Usp. Isto, str. 186.

¹⁸² Usp. Isto, str. 186.

¹⁸³ Usp. Isto, str. 188.

¹⁸⁴ Usp. Isto, str. 189.

zadacima i obvezama, koji bi im trebali omogućiti dobar život, i tako premještaju iskustvo rezonancije u budućnost u kojoj su sve potrebe zadovoljene.¹⁸⁵

2.4. Modernost i *Nijemi svijet*

Povijest modernosti može biti izložena na mnogo različitih načina; kao povijest napretka gdje se „znanosti, univerzalistički temelji morala i prava te autonomna umjetnost odlučno razvijaju u svojoj vlastitosti skupa s kognitivnim potencijalima koji se tako oslobođeni upotrebljavaju za umno oblikovanje životnih odnosa“¹⁸⁶, i kao „povijest kulturnog propadanja, tijekom kojeg su ljudska bića izgubila osjećaj za smisao svoje egzistencije i stoga su, postupno, svoju slobodu prepustila ekonomsko-tehnološkoj mašineriji koja je dovela do rastućeg porobljavanja, uništenja prirode i raspuštanja zajednice.“¹⁸⁷ Shodno tome, neki autori u potpunosti izbjegavaju koncept modernosti jer smatraju da nije moguće obuhvatiti društvenu stvarnost u jednom ujedinjujućem konceptu. S obzirom da je za *sociologiju našeg odnosa spram svijeta* i kritiku odnosa rezonancije nužna usporedba specifičnih karakteristika modernog oblika *bitka-u-svijetu* (eng. *being-in-the-world*) s predmodernim i nemodernim, može se reći da je društvena formacija modernosti strukturno određena činjenicom *dinamične stabilizacije*, dok je njezin kulturni program usmjeren na sustavno povećanje individualnog i kulturnog udjela u svijetu.¹⁸⁸ Ova dva elementa se međusobno određuju i ojačavaju. Dinamična stabilizacija znači da se osnovne društvene institucije mogu samo reproducirati i održavati u *formi eskalacije*. To podrazumijeva sustavnu ovisnost o ekonomskom rastu, tehnološkoj i kulturnoj akceleraciji te neprestanoj inovaciji u svrhu stabiliziranja *statusa quo* i održavanja vlastite strukture. Eskalacijska i dinamična logika modernosti se odražava na subjektovoj *postavljenosti u svijetu* i njegovoj vrsti odnosa spram svijeta. Rosa smatra da su eskalacijski procesi modernosti dinamizirali odnos između sebstva i svijeta. Subjektov položaj u svijetu nije više unaprijed

¹⁸⁵ Usp. *Isto*, str. 191.

¹⁸⁶ Jürgen Habermas, „Moderna – nedovršen projekt“, u: *Politička misao*., godište 46 (broj 2), 2009, str. 103.

¹⁸⁷ Hartmut Rosa 2019, str. 307.

¹⁸⁸ Usp. *Isto*, str. 308.

određen, već se određuje u kontekstu dinamične i kontingentne konkurencije. Pošto su subjekti prisiljeni na neprestano i dinamično premještanje, postaju zatvoreni u svom odnosu spram svijeta dok, s druge strane, udio svijeta kojem pristupaju i kojim gospodare kontinuirano raste. U ovom smislu, povijest eskalacije i dinamizacije u modernosti možemo razumjeti kao povijest nesputanog napretka.¹⁸⁹ No, ovo širenje čovječjeg udjela u svijetu je popraćeno ponavljajućom, ustrajnom i snažnom fundamentalnom tjeskobom koja je usmjerena na rezonantnu kvalitetu odnosa spram svijeta. Temelj ove fundamentalne tjeskobe Rosa primjećuje u subjektivom strahu od moguće *otuđenosti* u svim dimenzijama svog odnosa spram svijeta: „Strah da ćemo postati nepovezani atom u nijemom ili neprijateljskom svijetu i strah da će svijet konačno i nepovratno utihnuti.“¹⁹⁰

Korijene ove tjeskobe koja narušava kvalitetu rezonantnih odnosa pronalazimo u Marxovoj analizi procesa alijenacije. Marx je prvi izveo kvalitetu ljudskih odnosa spram svijeta iz prevladavajućih društvenih uvjeta i prema tome, prvi koji je dosljedno historizirao, sociologizirao i na određeni način, materijalizirao ove odnose.¹⁹¹ U *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, Marx je dijagnosticirao fundamentalni poremećaj u odnosu modernih ljudskih bića spram svijeta koji je vidljiv u činjenici da se „radnik ne potvrđuje u svom radu, nego poriče, da se ne osjeća sretnim, nego nesretnim, da ne razvija slobodnu fizičku i duhovnu energiju, nego mrcvari svoju prirodu i upropaštava svoj duh.“¹⁹² Prevedeno na jezik teorije rezonancije „*prilagodljiva preobrazba* segmenata svijeta kroz rad podbacuje, a s njom i prilagodljiva preobrazba svijeta općenito.“¹⁹³ Da kapitalistička modernost stvara patološke odnose spram svijeta vidimo i u Marxovoj analizi fetišističkog karaktera robe prema kojoj se „tajanstvenost robnog oblika sastoji u tome što on ljudima društvene karaktere njihova vlastita rada odražava kao karaktere koji objektivno pripadaju samim proizvodima rada.“¹⁹⁴ Sukladno tome, ljudska

¹⁸⁹ Usp. *Isto*, str. 309.

¹⁹⁰ Usp. *Isto*, str. 310.

¹⁹¹ Usp. *Isto*, str. 320.

¹⁹² Karl Marx, Friedrich Engels, *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.*, u Marx - Engels 1976, str. 248.

¹⁹³ Hartmut Rosa 2019, str. 322.

¹⁹⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, knjiga I*, u: Marx – Engels 1974, str. 74.

bića i njihova sposobnost u radu nije ono što je vitalno i vrijedno, već roba i predmeti koji proizlaze iz kapitalističkog procesa proizvodnje. Obećanje rezonancije koje ti predmeti nude je varka, dok stvarna rezonantna moć uzajamnog društvenog odnosa kroz rad ostaje nevidljiva. Lukácsev koncept postvarenja, koji se direktno nadovezuje na Marxovu analizu, Rosa vidi kao disfunkcionalni oblik odnosa koji je uspostavljen između subjekta i svijeta. Pošto je moguće stvoriti materijalna rezonantna iskustva, postvareni odnosi prema stvarima su nijemi odnosi prema predmetima.¹⁹⁵ Rosa smatra da Lukácsev koncept postvarenja opisuje ukupni oblik povijesno realiziranih odnosa spram svijeta u modernosti, točnije, način na koji su moderna ljudska bića *postavljena u svijetu* te da su postvareni odnosi ljudima postali kao „druga priroda“.¹⁹⁶ Nedostatak rezonancije je jasno vidljiv u Lukácsevoj teoriji:

„Mehanizirajuće rastavljanje proizvodnog procesa prekida i one spone što su pojedine subjekte rada pri *organskoj* proizvodnji povezivale u jednu zajednicu. Mehanizacija proizvodnje čini od njih i u tom pogledu izolirano apstraktne atome koji više ne pripadaju skupa neposredno organski putem svojih radnih učinaka, nego njihova povezanost u sve većoj mjeri biva posredovana isključivo apstraktnim zakonitostima mehanizma u koji su uklopljeni.“¹⁹⁷

U analizi procesa postvarenja, Lukács se osvrće i na rad Maxa Webera te uvodi komponentu socijalne racionalizacije čija je glavna odlika proračunljivost. Prema tome, dominacija robnog oblika iz ekonomske sfere mora nužno voditi dominaciji racionalne proračunljivosti i formalnog razuma u cijelom društvu. Zbog loma s organskim jedinstvom i totalitetom ljudske egzistencije, robni oblik preuzima glavnu ulogu u svim društvenim sferama.¹⁹⁸ Pošto Weberov proces racionalizacije obuhvaća dinamično širenje u svim domenama ljudskog života, Rosa pronalazi da je ekvivalentan s ljudskom težnjom za povećanjem svog udjela u svijetu. Također, Weberov pojam raščaravanja prema kojem svijet gubi svoju mističnost

¹⁹⁵ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 324.

¹⁹⁶ Usp. Georg Lukács 1970, str. 153.

¹⁹⁷ *Isto*, str. 158.

¹⁹⁸ Usp. *Isto*, str. 165-168.

i postaje spoznatljiv, nosi sva obilježja gubitka rezonancije: „Raščaravanje znači da svijet doslovno prestaje pjevati.“¹⁹⁹

Georg Simmel je također pokušao prikazati odnose bez rezonancije u svom konceptu *blaziranosti*. „Možda ne postoji nijedna pojava duše koja bi bila tako bezuvjetno rezervirana za grad kao što je to blaziranost. Ona je prvo posljedica onih živčanih podražaja koji se brzo izmjenjuju i u svojim su suprotnostima nagomilani na malom prostoru.“²⁰⁰ Bit blaziranosti je, kaže Simmel, otupjelost s obzirom na razlike između stvari što za posljedicu ima da se značenje i vrijednost razlika između stvari te time i samih stvari osjeća kao ništavna. Za Simmela je blaziranost odraz novčane ekonomije jer „novac jednako nadoknađuje sve raznolikosti stvari, on postaje najstrašniji nivelator.“²⁰¹ Blaziranost se manifestira u društvenim odnosima kao indiferentnost, rezerviranost i antipatija koje svojevrsno služe kao mehanizmi u pojedinčevom odnosu prema mnoštvu podražaja koje velegrad nudi. Prema tome, i kod Simmela možemo pronaći *katastrofu rezonancije* kako vreba u odnosima koje modernost stvara.²⁰²

2.5. Dinamična stabilizacija

Kao što je u prvom dijelu rada prikazano, Rosin koncept socijalne akceleracije, koji svoj izraz pronalazi u procesu dinamizacije materijalnih, društvenih i psiholoških odnosa, utjelovljuje suštinu modernosti i modernizacije. Prema tome, glavna karakteristika modernih društava je činjenica da mogu stabilizirati i reproducirati svoje dijelove i svoju socijalnu strukturu *dinamično*, točnije da postižu stabilnost kroz *eskalacijsko kretanje*. Društvo možemo nazvati modernim kada se može stabilizirati isključivo dinamično, tj. kada sustavno ovisi o rastu, akceleraciji i povećavajućoj inovaciji kako bi održalo i reproduciralo svoju strukturu.²⁰³

¹⁹⁹ Hartmut Rosa 2019, str. 326.

²⁰⁰ Georg Simmel, *Velegradovi i duhovni život*, u: *Georg Simmel* 2014, str. 144.

²⁰¹ *Isto*, str. 145.

²⁰² Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 333.

²⁰³ Usp. *Isto*, str. 405.

Sukladno tome, rast, akceleraciju i povećavajuću inovaciju možemo razumjeti kao materijalnu, vremensku i društvenu dimenziju jedinstvenog procesa dinamizacije. Koncept dinamične stabilizacije omogućuje da jasno i sistematski razlikujemo između modernih i nemodernih društava nezavisno od njihovog mjesta u povijesti. Strukturna reprodukcija i stabilizacija *statusa quo* obuhvaća tri središnje razine moderne društvene formacije. Na prvoj razini se nalazi *temeljni institucijski poredak* koji tvore konkurentno kapitalističko ekonomsko tržište, politička demokracija, socijalna država i obrazovni sustav. Drugu razinu čini *društveno-strukturni poredak*, tj. uzorak stratifikacije društveno-ekonomskih klasa koji se također reproducira kroz logiku eskalacije i koji je povezan s trećom razinom, *operacijskom logikom* društvene akumulacije i raspodjele. Prisila eskalacije te logika konkurencije ostaju iza i izvan svih materijalnih, sadržajnih i institucijski promjena.²⁰⁴ Nemilosrdnost eskalacijske dinamike Rosa primjećuje u postojanom zahtjevu za uvijek bržim, učinkovitijim i inovativnijim metodama kojima su pojedinci prisiljeni pribjegavati kako bi održali svoje mjesto u svijetu. Da bi bolje razumjeli kako je prisila eskalacije postala središnji element kulturnog i strukturnog *statusa quo*, Rosa se osvrće na moderni kapitalistički ekonomski poredak kako ga je Marx opisao u svojoj analizi pretvaranja novca u kapital:

„Neposredni oblik robnog prometa jeste R —N —R, pretvaranje robe u novac i ponovno pretvaranje novca u robu, prodavanje radi kupovanja. Ali pored ovog oblika nalazimo i drugi, specifično različit oblik N —R —N , pretvaranje novca u robu i ponovno pretvaranje robe u novac, kupovanje radi prodavanja. Novac, koji u svom kretanju opisuje ovaj posljednji krug, pretvara se u kapital, postaje kapital, pa je već i po svojoj odredbi kapital.“²⁰⁵

Za razliku od tradicionalne ekonomije koja je bila orijentirana prema zadovoljenju potreba, kapitalističke ekonomije su strukturno ovisne o neprekinutom procesu cirkulacije kapitala koji ubrzava i tako promiče spiralu materijalnog rasta. Weber također uočava ovu kritičnu razliku, primjećuje Rosa, u odnosu ljudskih bića prema poslu, dobrima koje proizvode i novcu.²⁰⁶ No, dinamična stabilizacija i reprodukcija nije samo rezultat ekonomski izazvanog pritiska za inovacijom, već ima svoje korijene u inherentnoj logici preobrazbi političke sfere i

²⁰⁴ Usp. *Isto*, str. 407.

²⁰⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, knjiga I*, u: Marx- Engels 1974, str. 137-138.

²⁰⁶ Usp. Max Weber 2006, str. 20.

proizvodnje znanstvenog znanja. Prema tome, već u 18. stoljeću znanosti, koje se više ne oslanjaju na puklo primjenjivanje, čuvanje i prenošenje znanja, postaju najviši autoritet po pitanju znanja i epistemologije. Sistem znanja modernosti ne počiva više na statičnom, prilagodljivom temelju već na dinamičnom; znanje se više ne prenosi s jedne generacije na drugu, već poprima oblik inventarija koji dinamično raste i neprestano se mijenja.²⁰⁷ S druge strane, uspon dinamične reprodukcije političkog poretka započinje s postepenom promjenom nasljednih monarhijskih sustava vladanja u demokratske sustave. U demokratskom sustavu, vlade se izmjenjuju svakih četiri ili pet godina i prema tome se politički proces i stabilnost modernih demokratskih država održava znanjem da je moć svake individualne vlade ograničena. Političke platforme uvijek obećavaju da će nadmašiti svoje prethodnike, a kvaliteta političkih dostignuća se mjeri prema odgovarajućim parametrima eskalacije (veći ekonomski rast, više poslova, veće mirovine itd.).²⁰⁸ Moderno zakonodavstvo također podliježe dinamičnom karakteru društvenih potreba i promjena. U suprotnosti s tradicionalnim običajnim zakonima ili religijskim zakonima, moderni zakon se neprestano prilagođuje i evoluira. Kroz dinamiku znanstvenih dostignuća, ekonomskog rasta te političkog i zakonodavnog poretka, svijet postaje dostupan za još veći broj ljudi. Posljedica toga je povećani doživljaj samoučinkovitosti modernosti kao kolektivne društvene formacije, premda s inherentnom sklonosti prema instrumentalnim, postvarenim oblicima samoučinkovitosti.²⁰⁹ Simptomi dinamične stabilizacije su vidljivi u kulturnoj reprodukciji i svakodnevnom životu pojedinaca. Glavna obilježja moderne umjetnosti su inovativnost, originalnost i nadmašivanje prethodnoga. Ovdje se možemo osvrnuti na riječi Georga Simmela koji je također uočio dinamični karakter kulture:

„Stalna preobrazba sadržaja kulture, a naposljetku i čitavih stilova, znak je ili, štoviše, uspjeh beskonačne plodnosti života, ali i dubokog proturječja u kojemu se njegovo vječno postojanje i samopreobražavanje nalazi s objektivnom valjanošću i samopotvrđivanjem njegovih pojava i formi u kojima on živi. On se kreće između *umri* i *postani – postani* i *umri*.“²¹⁰

²⁰⁷ Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 409.

²⁰⁸ Usp. *Isto*, str. 410.

²⁰⁹ Usp. Hartmut Rosa, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, str. 411.

²¹⁰ Georg Simmel, *Konflikt kulture*, u: *Georg Simmel* 2014, str. 90.

S obzirom na životne stilove i modele identiteta modernih subjekata, preobrazba društvenog i kulturnog poretka na logiku dinamične stabilizacije i reprodukcije se odražava na društveni način raspodjele. Svaka društvena formacija mora definirati pravila za raspodjelu svojih resursa i proizvoda te socijalnih privilegija i položaja, statusa i priznanja. Tako je npr. u Indijskom kastinskom sustavu „zanimanje pojedinca, njegovo mjesto stanovanja, životni stil, osobe s kojima se treba družiti i skupina unutar koje treba naći bračnoga partnera određeno rođenjem.“²¹¹ Moderni sustav raspodjele razlikuje se od tradicionalnih modela po tome što se zasniva na logici konkurencije i principu individualnih dostignuća. Prema tome, eskalacije postaje zahtjev za održavanjem položajnog *statusa quo*.²¹² Bez spremnosti za promjenom svojih profesionalnih, političkih, religijskih itd. afiniteta, pojedinci su u neprestanoj opasnosti od gubitka svog mjesta u društvenom poretku. Rosa potvrđuje činjenicu da je pojedinac u kasno modernom društvu primoran trčati sve brže i brže primjećuje u neophodnosti ažuriranja i poboljšavanja našeg znanja i vještina u rukovanju s novim tehnologijama. Ova prisila eskalacije je fundamentalno izmijenila oblik i kvalitetu odnosa između subjekta i svijeta pošto osi rezonancije mogu biti samo privremeno uspostavljene u *prilagodljivom preobražavanju* segmenata svijeta. Prema tome, osi rezonancije se u modernom odnosu spram svijeta uvijek premještaju što se odražava u životnoj praksi subjekata; „u njihovoj vječnoj potrazi za uvijek novim i drugačijim iskustvima rezonancije.“²¹³ Pošto je *prilagodljivo preobražavanje* određenog segmenta svijeta postepen proces, rezonancija i akceleracija stoje u antagonističkom odnosu. Rezonantna iskustva nakratko transcendiraju linearno iskustvo vremena i tako nadjačavaju vremenski režim koji je orijentiran na sakupljanje resursa.²¹⁴ Dinamični svijet koji karakterizira oskudica vremena je predodređen za instrumentalne odnose spram svijeta koji posljedično ometaju razvoj rezonantnih odnosa. Konkurentna raspodjela položaja u svijetu služi kao mehanizam čijim posredstvom se eskalacijski imperativi modernih društvenih formacija prenose na subjektive radnje. Sukladno tome, subjekti prisvajaju stav prema svijetu orijentiran na

²¹¹ Usp. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58340> (pristup:[15.1.2021.])

²¹² Usp. Hartmut Rosa 2019, str. 412.

²¹³ Usp. *Isto*, str. 415.

²¹⁴ Usp. *Isto*, str. 416.

stvaranje svijeta koji je dostupan i upotrebljiv kao kapital u natjecateljskoj borbi. Odnos spram svijeta kroz prizmu *ekonomskog, kulturnog i socijalnog* kapitala, u natjecateljski organiziranoj društvenoj formaciji, je rezultat racionalne strategije koja vuče svoju motivacijsku energiju iz *tjeskobe* koju donosi pomisao da ćemo „ispasti iz utrke“ i tako izgubiti resurse potrebne za *prilagodljivu preobrazbu* svijeta. Svako natjecanje sustavno se temelji na nadmašivanju konkurencije i stoga proizvodi gubitnike i tjeskobu. Natjecatelji su prisiljeni usvojiti borbeno držanje i time postvarenu usredotočenost gospodarenja nad stvarima. Prema tome, konkurencija i rezonancija su dva nespojiva stajališta prema svijetu.²¹⁵ Slijedeći Marxovu misao o fetišističkom karakteru robe²¹⁶, Rosa pronalazi da obećanje postvarenja, prema kojemu je gotovo svaki segment svijeta dostupan kroz stjecanje i kupovinu, modernim subjektima implicitno nudi obećanje rezonancije. Sam akt kupovine i stjecanja u bogatim društvima pruža ljudima veći osjećaj sreće i zadovoljstva od kasnijeg konzumiranja stečenog. Žudnja za odnosima se preobražava u želju za predmetima. Na ovaj način se oblici žudnje i tjeskobe koji su karakteristični za društvene formacije kasne modernosti susreću u povećavanju subjektovog *udjela u svijetu*. No, čim se pokaže da postvareno obećanje rezonancije ne poboljšava kvalitetu horizontalnih, dijagonalnih i vertikalnih osi rezonancije, ravnoteža između prisile i obećanja se mijenja. Obećanje rezonancije u modernosti neprestano blijedi pošto eskalacijski imperativi rasta, akceleracije i inovacije neumorno zahtijevaju ulaganje svih naših fizičkih, psiholoških i političkih energija i stoga postvarenu optimizaciju u svim manifestacijama života.²¹⁷

²¹⁵ Usp. *Isto*, str. 417.

²¹⁶ Usp. Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, knjiga I*, u: Marx – Engels 1974, str. 74.

²¹⁷ Usp. Hartmut Rosa, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, str. 420.

Zaključak

Smatram da je Hartmut Rosa u svojim radovima o teoriji socijalne akceleracije i konceptu rezonancije pružio legitimnu dijagnozu naše epohe. Analiza vremenskih struktura modernih kapitalističkih društava otkriva da je njihov karakter bitno određen eskalacijskom logikom čiji je jedini imperativ ekonomski rast. Svi elementi društva koji nisu spremni prilagoditi se zahtjevima akceleracije i rasta nužno postaju *desinkronizirani* i time privremeno isključeni iz matrice. Rosin *krug akceleracije* upogonjuje sam sebe u kasnoj modernosti i tako više ne podliježe institucijskim ograničenjima, štoviše, moderni mehanizmi koji bi trebali držati akceleraciju pod kontrolom imaju dva izbora: prikloniti se ili biti uništeni. Ubrzani tempo života zahtijeva od čovjeka svakodnevno mijenjanje prioriteta pri donošenju odluka, jer natjecateljska atmosfera kasne modernosti uništava nefleksibilne i tromе *igračе*. Sukladno tome, dinamična stabilizacija koja se nameće modernim kapitalističkim društvima kao jedini *smisleni* mehanizam za održavanje strukturne i kulturne ravnoteže prisiljava modernog čovjeka na žrtvovanje trenutnih potreba s nadom da će ih u budućnosti ostvariti. Linearno, apstraktno poimanje vremena koje zamagljuje granicu između poslovnog i slobodnog vremena je već dobro uhodani korporacijski trend; radno vrijeme zapravo nikada ne završava u kasnoj modernosti. Prema tome, ljudi su okrenuti prisvajačkom odnosu spram svijeta gdje jedinu vrijednost predstavlja naš udio u svijetu. Kupovinom i potrošnjom predmeta te širenjem svog utjecaja, čovjek želi nadomjestiti nedostatak kvalitetnih rezonantnih odnosa i tako prihvaća iluziju *obećanja rezonancije u* ponuđenom mu postvarenom obliku. U svijetu koji se oglušio na pitanje dobrog života, teorija rezonancije predstavlja nužan alat u raskrinkavanju *postvarenih* odnosa spram svijeta. Moć *otuđenog* subjekta se nalazi u njegovoj racionalnoj proračunljivosti koja prigušuje potrebu za stabilnim rezonantnim osima. Moć rezonancije je u njezinoj otvorenosti i nepristupačnosti koja ju čini jedinstvenom silom u natjecateljski nastrojenom svijetu. Mogućnost transcendiranja linearnog poimanja vremena koje pronalazimo u rezonantnim iskustvima omogućuje privremeno izlazak iz nametnutog vremenskog režima. Dijalektika alijenacije i rezonancije tvori društvenu stvarnost subjekta koji, unatoč zahtjevima ubrzanog društva, posjeduje potrebu i sposobnost za *prilagodljivu preobrazbu* svijeta. Stoga Rosino djelo, koje izlazi na svjetskoj pozornici sačinjenoj od masovnih medija, globalnih mreža i proizvodno-razmjenskih procesa koji u kasnoj modernosti poprimaju virtualnu formu, predstavlja nezaobilazanu literaturu za identificiranje odnosa koji čine srž modernosti.

Popis literature

Bloch, Ernst, *Heritage of Our Times*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1991.

Castells, Manuel, *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1. Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb, 2000.

Habermas, Jürgen, „Moderna – nedovršen projekt“, u: *Politička misao*, godište 46 (broj 2), 2009, str. 96-111.

Honneth, Axel, *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, Polity Press, Cambridge Massachusetts, 1995.

Honneth, Axel, *Reification: A Recognition- Theoretical View*, Oxford University Press (USA), 2008.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58340> (pristup:15.1.2021.)

Jaeggi, Rahel, *Alienation*, Columbia University Press, New York , 2014.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2004.

Koselleck, Reinhart, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, The MIT Press, 1985.

Löwith, Karl, *Od Hegela do Nietzschea: revolucionarni prelom u mišljenju devetnaestog vijeka: Marx i Kierkegaard*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.

Luhmann, Niklas, *Theory of soceity, Volume 1*, Stanford University Press, Stanford, California, 2012.

Lukács, Georg, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb, 1970.

Lübbe, Hermann, „Contraction of the present“, u: Hartmut Rosa (ur.), William E. Scheuerman (ur.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity*, CIT University Park, Pa., Pennsylvania State University Press, 2009, str. 159-179.

Marcuse, Herbert, *Čovjek jedne dimenzije : rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Marx, Karl, Engels Friedrich, *Manifest komunističke partije i drugi programski spisi*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Karl Marx – Friedrich Engels, *Dela*, XXI. tom, Prosveta, Beograd, 1974.

Karl Marx- Friedrich Engles: *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1976.

Karl Marx, Friedrich Engels, *Kapital. Kritika političke ekonomije, knjiga I*, u Marx –Engels: 1974.

- Marx, Karl, *Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Naprijed, Zagreb, 1974.
- Karl Marx, Friedrich Engels, *„Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844.“*, u: Marx- Engles: *Rani radovi*, 1976, str. 189-346.
- Gajo Petrović, *Filozofija prakse*, Naprijed – Nolit, Zagreb-Beograd, 1986.
- Petrović, Gajo, „Otudjenje i razotudjenje“, u: Gajo Petrović, 1986, str. 155-172.
- Piketty, Thomas, *Kapital u 21. stoljeću*, Profil knjige, Zagreb, 2014.
- Pozzi, Regina „Napoleon III., Drugo Carstvo i Komuna“, u: Tomislav Wruss (ur.), Ivo Goldstein (ur.), Željko Holjavec (ur.), *Industrijalizacija i nacionalne revolucije (1848.-1871.)*, Jutarnji list, Zagreb, 2008, str. 260-308.
- Rosa, Hartmut, *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, Columbia University Press, 2013.
- Rosa, Hartmut, *Alienation and acceleration: towards a critical theory of late-modern temporality*, NSU Press, Malmogade, 2014.
- Rosa, Hartmut, *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, Polity, 2019.
- Scheurman, William, „Globalization“, <https://plato.stanford.edu/entries/globalization> (pristup: 15.8.2020.)
- Simmel, Georg, *The Philosophy of Money*, Routledge, London, 2004.
- Georg Simmel, *Kontrapunkti kulture*, Naklada Jesenski i Turk - Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2014.
- Simmel, Georg, *Konflikt kulture*, u: Georg Simmel 2014, str. 89-111.
- Simmel, Georg, *Kriza kulture*, Georg Simmel 2014, str. 74-89.
- Simmel, Georg, *Velegradovi i duhovni život*, u: Georg Simmel 2014, str. 140-154.
- Virilio, Paul, *Brzina oslobađanja*, Naklada DAGGK, Karlovac, 1999.
- Virilio, Paul, *Polar Inertia*, Sage Publications, London, 2000.
- Virilio, Paul, *Speed and politics*, Semiotext(e), Los Angeles, 2007.
- Weber, Max, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, MISL, Zagreb, 2006.